

UPPSALA
UNIVERSITET

UPPSALA UNIVERSITET
Teologiska institutionen
Religionshistoria D, 15hp
Vårterminen 18
Handledare: Lena Roos
Examinator: Gabriella Beer

Kontexten & kalifatet

- En kvalitativ studie och jämförande av islam i läromedel i religion och historia från 1960 till 2010-talet

Jesper Wikström
19891103
jesperwikstrom@hotmail.com

Abstract

When facing the many challenges that might occur when writing a textbook meant for the students in Swedish schools, one has to make a number of decisions. Some that are thought through carefully and some that more or less just occur, without the author's intentions. This is especially important when describing a specific historical and religious event that summarizes a historical context in a world religion. Set in a society's context, schoolbooks are a testament of its time in many ways and are therefore important objects of studying.

This essay aims to make a textual analysis of Swedish textbooks in both religion and history from 1960 to 2010. It focuses on the expansion of Islam from the Prophet Muhammed's death to the fall of the Ottoman Empire. It also aims to describe the historical context in which these books were written, and how the authors reasoned when describing this particular historical event. Furthermore this essay aims to visualize the differences in how knowledge was made available for the students in Swedish schools and how this has changed over time.

Keywords: Islam, Swedish textbooks, Expansion, Educational, Didactics, Study Materials, Comparative, History, Religion, School, Secondary School

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	4
2. Syfte & Frågeställning.....	5
3. Metod och didaktik.....	5
4. Orientalism.....	7
5. Orientalism idag och islamofobi.....	8
6. Historisk bakgrund.....	9
7. Läroböckerna.....	11
8. Forskningsläge.....	13
9. Undersökning.....	14
9.1. Perioden 1960-1969.....	15
9.1.1. Religion.....	15
9.1.2. Historia	17
9.2. Perioden 1970-1979.....	20
9.2.1. Religion.....	20
9.2.2. Historia	23
9.3. Perioden 1980-1989.....	26
9.3.1. Religion.....	27
9.3.2. Historia.....	30
9.4. Perioden 1990-1999.....	34
9.4.1. Religion.....	34
9.4.2. Historia.....	36
9.5. Perioden 2000-2010.....	40
9.5.1. Religion.....	40
9.5.2. Historia.....	42
10. Diskussion	46
11. Resultat.....	48
12. Litteraturförteckning	53

1. Inledning

“Ofta används också beteckningen muhammedan, men den benämningen accepterar inte muslimerna själva, därför att den ger intryck av att religionen bär namn av sin stiftare.”¹ Så beskriver man en muslim i en svensk religionslärobok från slutet av sextiotalet. Idag är retoriken i läroböcker annorlunda. Den följer ett modernare språk, synsätt och en inkluderande diskurs. Genom det enorma urval av kurs- och läroböcker tillgängliga för skolan vill man som en lärande institution, som idag vilar på en etablerad värdegrund vara inkluderande och respektfull. Skolan, liksom det moderna samhället, är en mångkulturell plats med en ökad procent elever med utländsk bakgrund. Redan 1996 såg man, enligt en utredning av Skolkommittén, att vart femte barn i skolan har utländsk bakgrund.² På denna viktiga samhällsinstitution måste därför materialet vara korrekt och fostra efter den rådande värdegrunden. Det måste anamma förefintliga moderna perspektiv och reflektera dessa i en värderande diskussion och debatt.

Den offentliga samhällsdebatten, å andra sidan, med det enorma flödet av åsikter, tankar och ”fakta” som sprider sig genom cyberrymden ser på saken från en mängd olika perspektiv. Okunskap, rädsla och saknaden av källkritiska metoder har skiftat landet Sverige till vad många beskriver är en ny tid inom den offentliga politiken. Med detta menar jag bland annat Sveriges tredje största parti Sverigedemokraternas tillträde till riksdagen. Ett parti vars politik anses vara främlingsfientlig, och framförallt mot allt utanför den traditionella svenska normen, islam.

Sverige har även fått sedan början på 1900-talet en betydande mängd invånare med muslimsk bakgrund och vid 1960-talet så hade landet fått sina första fasta muslimska befolkning. Arbete var första anledningen men kom senare att bli i första hand för att söka sig bort från krig, konflikter och oroligheter. År 2000 bodde uppskattningsvis 350 000 muslimer i Sverige.³

¹Sundström, Erland & Zachrisson.(1968) *Religionskunskap för gymnasiet*. Läromedelsförlagen, Svenska Bokförlaget. s. 210

²Statens Offentliga Utredningar (SOU) (1996). *Krock eller möte – Om den mångkulturella skolan*. Stockholm: Skolkommittén. Sid. 15

³Otterbeck, Jonas & Bevelander, Pieter (2006). *Islamofobi: en studie av begreppet, ungdomars attityder och unga muslimers utsatthet*. Stockholm: Forum för levande historia. sid. 8.

Jag är själv blivande ämneslärare för gymnasieskolan inom religion och historia. Själv tycker jag att religionskunskap och historiekunskap går hand i hand och blir på ett naturligt sätt ämnesöverskridande i skolan. Därför vill jag med denna studie belysa ett jämförande i mina två ämnen. Premisserna för en sådan studie, som i sin helhet är historisk tillbakablick, är att beskriva en kortare bakgrund i vilket det historiska synsättet gör sig uttryck i tid och rum. Studien faller in under ämnet religionsdidaktik, ett ämne som ämnar undersöka och förstå hur religionskunskap tolkas, förmedlas och undervisas i klassrummet

2. Syfte & Frågeställning

Syftet med denna studie är att, genom en komparativ textanalys, studera läroböckers syn och beskrivning av islams expansion efter profetens Muhammeds död fram till det Osmanska imperiets fall. Studien är inom ämnet religionsdidaktik men kommer även behandla läroböcker från ämnet historia. Detta för att se olika, men ändå besläktade, ämnens perspektiv på samma perioder som är så starkt kopplade till religiositet.

Läroböckerna är från perioden 1960-tal fram till modern tid. Min frågeställning är:

- Hur behandlas islams expansion från etableringen av den första församlingen i Medina fram till slutet av det Osmanska imperiet i historieläroböcker respektive religionsläroböcker från åren 1960 till 2010?

3. Metod och didaktik

Arbetets metod är en kvalitativ innehållsanalys som parallellt nyttjar en komparativ analys eftersom det är två typer av material som studeras. Kimberly A. Neuendorf skriver: "A content analysis summarizes rather than reports all details concerning a message set, as in a syntagmatic approach to analyzing transcribed speech or written text."⁴ En innehållsanalys fokuserar på vad som förmedlas och hur detta framställs. Jag kommer fokusera på de kvalitativa egenskaperna kopplade till min frågeställning i läroböckerna. Textens didaktiska mening, budskap och syfte kallas ofta för allmändidaktik.

Allmändidaktik gör det möjligt att på ett bredare sätt applicera angreppssätt som går utanför
⁴Neuendorf, Kimberly A. (2017) *The Content Analysis Guidebook*. Los Angeles : SAGE, 2. ed. s. 15

skolans specifika ämnen och fokusera på huruvida kunskapen som förmedlas, når ut på bästa möjliga sätt. Staffan Selander skriver:

Didaktik handlar om lärande och undervisning i relation till kunskapstraditioner och kunskapspraktiker, normer, bedömningssystem och institutionell inramning och handlingsutrymme. Didaktiken omfattar såväl kunskaper och färdigheter som hur man utvecklar förmågor och identitet.⁵

Didaktiken behandlar även övergripande frågor, så som exempelvis medborgaruppfostran, motiv för utbildning och syn på kunskap och meningsskapande. För att klargöra den didaktiska utgångspunkten kommer detta arbete bejaka och kategorisera textanalysen utifrån olika rubriker och innehåll.

För att göra undersökningen bredare och för att ta fasta på det didaktiska begreppet historiebruk kommer detta arbete även betona, på ett övergripande sätt, det innehållsmässiga historieförmedlandet som läroböckerna använder sig av. Detta sker bland annat genom rubrikerna i undersökningen som benämns *kontext* och *språk*. Klas-Göran Karlsson skriver:

Didaktik är för mig ett kunskaps- och forskningsområde som berör historia som kommunikationsprocess. Historiedidaktik innefattar därför alltid aspekter på produktion, distribution och konsumtion av historia.⁶

Kommunikationsprocessen är i detta fall bryggan mellan läroböckernas uppkomst och det författarna till läroböckerna väljer att fokusera på. Detta blir även synligt i arbetets metodval, textanalys.

Läroböckerna kommer att analyseras genom följande tillvägagångssätt med förhållning till teoretiska grunder. Dessa kommer även att besvaras i slutet av studien. Dessa är inspirerade av Jonas Otterbecks matris i hans studier av islam i läromedel.⁷

- Vilka fakta förmedlar läroböckerna kopplat till min frågeställning?

⁵ <http://www.ne.se.proxy.its.uu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/didaktik> (2017-05-19)

⁶ Karlsson, Klas-Göran. (1998) "Den svenska historiedidaktiken och den dubbla historiska paradoxen" i Hans-Albin Larsson (red). Historiedidaktiska utmaningar s 12.

⁷ Otterbeck, Jonas. (2006) s. 241

- Beskrivning utifrån ett kontextperspektiv. Vad betonar läroböckerna i förhållande till ämnet religionskunskap och historiekunskap sett ur sin helhet?
- Vilket språkbruk använder sig läroböckerna av? Vad synliggörs, vad förstärks och vilka ord förklarar ur ett pedagogiskt syfte?

4. Orientalism

Traditionellt sätt så har religionshistoriker och språkvetare varit delaktiga i uppbyggandet av företeelsen orientalism. Ett begrepp som betonar ett specifikt västerländskt sätt att betrakta, studera och framställa Orienten under den vetenskapliga parollen.⁸ Grundidén var att studera Orienten med vetenskapliga metoder, detta är den klassiska betoningen på begreppet.

Idag har det dock blivit synonymt med att stora delar västerländsk forskning om Asien, islam och Orienten har medvetet och undermedvetet haft sin utgångspunkt i att det kristna väst är överstående och bättre i beskrivningen av den främmande ”andre”. Orientalism är inget nytt begrepp utan har funnits i modern benämning sedan 1300-talet, I moderna termer har forskaren, och pionjären i kritik mot ämnet, Edward Said tagit begreppet till nya höjder och aktualiserat perspektivet. Said menar att begreppet kan betyda många saker men först betonar det termen utifrån en akademisk ståndpunkt. Att en person som akademiskt studerar Orienten blir därför en orientalist. Vidare lägger han till ett maktkritiskt perspektiv på begreppet. Ett perspektiv som syftar på hur en person som studerar Orienten från ett västerländskt tid och rum undermedvetet placerar sin egen kultur högre. Detta har på senare tid ansetts för generellt och vagt och har ersatts med flera nyare perspektiv, ett som vi senare ska titta närmre på.⁹ Vidare, och mer passande för denna typ av forskning, är att begreppet orientalism går att applicera på ett undermedvetet sätt och ses utifrån en typ av tankestil. Ett sätt att studera Orienten utifrån en distinktion mellan Orienten och Occidenten. Där Occidenten är västvärldens tankestil som genom historien har försökt att få maktanspråk på Orienten.¹⁰

Detta begrepp mynnar även ut i litteratur och diskurser som inte anses vara vetenskapliga.

⁸ http://www.tobiashubINETTE.se/orientalistik_2.pdf (hämtat 2017-06-13)

⁹ Said, Edward W. (1980). *Orientalism*. 1. ed. New York: Pantheon Books s. 2-3

¹⁰ Said, Edward W (1997). *Orientalism*. Stockholm: Ordfronts förlag. s.146-147

Som exempelvis läromedel för den svenska skolan.

5. Orientalism idag och islamofobi

Saids forskning har idag kompletterats av modernare perspektiv. Ett sådant som tagit fasta, och även förklarar samtidens påverkan på läromedel är *populärorientalismen*. Begreppet problematiserar hur orientalism uttrycks i böcker, media, film och nyhetsrapporteringar med negativa stereotypiseringar av framförallt islam. Detta är spårbart i klassrumsmiljöer när det exempelvis tittas på film eller tv-serier.

På en större plan så har historie- och litteraturprofessorn Tomoko Masuzawa skrivit boken *The Invention of World Religions*. I denna studie behandlar hon, på samma spår som Edward Said, orientalismens negativa efterdyningar. Masuzawa gör en historiskt gedigen tillbakablick där hon sammanfattar olika religionsstudier i vilket generalisering av religioners karaktär och traditioner behandlas. Summan är att stora historieverk är tidsbundna i västerländsk historia och vetenskaplig diskurs. Resultatet är att innebörden av det, enligt Masuzawa, är det problematiska med det påhittade begreppet *världsreligioner*.

För att förstå vad en världsreligion (i detta fall islam) är måste man påminna sig att själva konstruktionen av en världsreligion är ett resultat av europeisk religionsvetenskap. En vetenskap som har globalt ”pusslat ihop” begreppsdefinitioner för att passa in i ett världstäckande koncept som kallas världsreligion, och att detta koncept härstammar från stödandet av kristen hegemoni.¹¹

Mattias Gardell beskriver att termen islamofobi är relativt nytt begrepp vilket syftar på att västvärlden alltid visat rädsla inför islam, och den muslimske individen. Denna rädsla kommer inte genom mötet med den muslimske invandraren, utan genom en etablerad västerländsk idéhistoria. En islamofobisk idéhistoria med rötter från vad Gardell kallar överlappande historiska skeenden: De medeltida korstågen, turkskräcken i samband med Osmanska riket samt den europeiska expansionen genom kolonialismens erövringar av den

¹¹Masuzawa, Tomoko (2005) *The Invention of World Religions*. Chicago : University of Chicago Press. s.193-195

muslimska världen.¹²

Gardell att den kunskap vi idag har om islam och muslimer är inte oskyldig, objektiv eller neutral, utan präglad av maktförordningar och politiska perspektiv.¹³ Således så har denna syn på kunskapen om islam och muslimer präglad bland annat läroböcker och läromedel. Detta är inte ett heltäckande och systematiskt begrepp vilket innebär att varje enskild läroboksförfattare inte har ett förakt eller en rädsla gentemot muslimer.¹⁴ Men det är viktigt att bejaka subtila beskrivningar som exempelvis generaliseringar eller förenklingar.

Jag även inkluderat essän från 2006 *Muslimerna kommer: tankar om islamofobi* skriven av religionshistorikern Göran Larsson på. Larsson betonar, på samma sätt som Gardell, att islamofobi bygger på en gammal idéhistoria.¹⁵ Vidare betonar Larsson att det finns plats för förbättringar inom skolans värld. Skolan, enligt Larsson, beskriver han som en viktig mötesplats vars roll som värdegrundsfostrande institution måste ta ett ansvar och förmedla olika perspektiv, tolkningar och framförallt inte se på islam som en homogen enhet.¹⁶

6. Historisk bakgrund

På sextiotalet skrotades ämnet kristendomskunskap och byttes ut i de svenska skolorna mot religionskunskap. Men redan ett decennium innan så infördes lagen om religionsfrihet. En lag där den lutherska traditionella undervisningen bröts vilket bland annat medförde att kyrkan och samhället gick skilda vägar. Varje människa fick välja fritt sitt trossamfund eller om den så ville, inget alls. Individerna hamnade i fokus och varje människa blev ägande i sin rätt att utöva vilken religion den ville.¹⁷ Detta är för min studie den kontext vi börjar i. Men för att klargöra den historiska aspekten i vilket samhällskontexten appliceras måste vi blicka tillbaka ännu längre i tiden.

Sven G. Hartman skriver att den person som för första gången skapar sig en överblick i skoldebatten under modern tid kan inte undgå att hamna i den centrala roll som

¹²Gardell, Mattias (2011) *Islamofobi*. Leopard förlag, Stockholm. s. 45

¹³Gardell 2010 .77

¹⁴Gardell 2010 s.78

¹⁵Larsson, Göran (2006). *Muslimerna kommer: tankar om islamofobi*. Göteborg: Makadam s.11

¹⁶Larsson (2006) s.35-37

¹⁷http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/religionsfrihetslag-1951680_sfs-1951-680 (2017-05-17)

religionsämnet har haft.¹⁸ Inte minst om man blickar tillbaka på läroplanernas utveckling och relation till ämnet. Lgr 62 var skolans första läroplan och kom tillsammans med riksdagens beslut om den nya svenska grundskolan. Syftet var en skola för alla och läroplanen skulle komma att spegla den samhällskontext som rådde i Sverige.¹⁹ För religionsämnets del betydde detta ett möte mellan gamla skoltraditioner och sammanfogandet av modern pedagogik och bytet från kristendom till kristendomskunskap. Undervisningens innehåll började nu inkludera kristen tro och etik, historia samt för första gången kunskap om icke-kristna religioner.²⁰ Det är även i denna veva som objektivitet blir ett rådande begrepp i förhållande till de läroböcker som användes.

Sju år senare byttes ämnesbeteckningen ut igen i Lgr 69 och fick namnet religionskunskap. Enligt Hartman så var den nya läroplanen inte allt för olik sin tidigare utgåva. Något som fortfarande var i fokus var objektivitetskravet. Dock gavs läraren mer utrymme att förflytta bundenheten från religionernas stoff till elevcentrering.²¹

Nästa läroplan blev Lgr 80 och elevcentreringen blev allt viktigare, inte minst med den nu nya formuleringen ”Människans frågor inför livet och tillvaron; religionskunskap.” Eleverna skulle, genom undervisning, inträda i livsfrågor. Stoffet kring religionerna skulle fungera mer som ett hjälpmedel i undervisningen. Hartman beskriver det som att Lgr 80 skapade en nytt synsätt och perspektiv på religionsämnet. Tidigare lades fokus på religionernas plats i historien och i en social och samhällelig kontext. Nu hade detta strukits och fokuset hamnade på religionernas funktion i samma kontext.²²

1990-talet kommer och styrdokument inom skolan blir allt mer målinriktade och bortser från hur lärarna ska arbeta för att uppnå dessa. Detta leder till att lärarkåren får en större frihet i undervisningen. 1989 gick även skolan igenom en kommunaliseringsprocess. Detta, enligt Hartman, betonar att skolpolitiken blir enligt internationell manér mer ekonomisk än pedagogisk. Detta kommer jag beskriva mer utförligt hur det påverkade läromedel i kapitlet läromedel. Under 1990-talet kom även den läroplan som rådde när jag själv gick i skolan, och även den som råder under slutet på denna studie, Lpo-94. Med denna läroplan blev

¹⁸Hartman, Sven G. *Hur religionsämnet formades*. Ingår i: Livstolkning och värdegrund : att undervisa om religion, livsfrågor och etik. - 2000. - (Skapande vetande, 0284-1266 ; 2000:37) s. 212

¹⁹Riksarkivet. *Grundskolan införs*. <https://riksarkivet.se/grundskolan-infors> (hämtad 2017-06-05)

²⁰Hartman, Sven G (2000) s.219

²¹Hartman (2000) s.220

²²Hartman (2000) s.221

skolväsendet ett större begrepp och inkluderade heltäckande styrning och målverksamhet som även skulle ligga i grund med hela den obligatoriska skolan samt inkludera begrepp som värdegrund. I linje med detta inkluderades meningen: ”skolan skall vara icke-konfessionell”²³, skolan och undervisningen får inte ha en religiös vinkling. Inom religionsämnet började området etik få en allt större plats vilket kan ses som en strävan mot värdegrundsarbete. Lpo-94 gick även under banderollen *mål att sträva mot* istället som tidigare läroplaner ”nödvändiga kunskaper för fortsatta studier”.²⁴

7. Läroböckerna

Läroböcker och läromedel är ett resultat av sin samtid. De visar på den samhällliga kontexten de är skapade i, och i och med religionskunskapens utbyte mot kristendomskunskapen så börjar denna studie i sextiotalet. Med andra ord: mycket av det som fanns i läromedel förr, finns inte kvar idag och nytt stoff har tillkommit. Förutom den senare forskningen från universitet och högskolor så har statliga, såväl kommunala institutioner granskat läroböcker och läromedel för den svenska skolans räkning. Statens mål med detta har varit att följa regler och restriktioner på vad som svenska elever ska få ta del av under sin skolgång.

Källmaterialet som ligger i grund för denna studie är läroböcker ämnade för den svenska skolan.

1938 instiftades den statliga myndigheten Statens *läroboksnämnd* vars främsta uppgift var att granska och godkänna vad som fick finnas med i undervisningen. 1970-talet ersattes detta statliga organ med *Läromedelsnämnden* som underställdes Skolöverstyrelsen och fick återigen uppgiften att granska innehållet i läroböcker och läromedel. Några år senare införlivades Statens läroboksnämnd med Statens institut för läromedelsinformation (SIL) vars främsta uppgift var att informera, granska och bedöma centrala läromedel. Sedan Skolverket inrättades 1992 försvann den centrala granskningen av läroböcker och läromedel.²⁵

Idag finns ingen statlig eller kommunal institution vars enda uppgift är att granska läroböcker. Skolor, såväl grundskola och gymnasium, får själva i uppgift att bestämma vilka läromedel och läroböcker som ska köpas in. Det kan jämföras med en typ av fri marknad där

²³Lpo 94, ur Lärarförbundet (2002). *Lärarens Handbok*. Stockholm: Lärarförbundet. sid. 9

²⁴Hartman (2000) s.226-227

²⁵Juhlin Svensson, Ann-Christine. *Nya redskap för lärande : Studier av lärarens val och användning av läromedel i gymnasieskolan*. (2000) Diss. (sammanfattning) Stockholm : Univ. s. 16-17

besluten om vilka läromedel som ska användas inte bara styrs av didaktiska och pedagogiska beslut, utan även incitament som ekonomi, tillgänglighet och erbjudanden. Detta har även resulterat i att utbudet av läromedel och läroböcker har ökat enormt mycket de senaste åren. I Ann-Christine Juhlin Svenssons avhandling: "Nya redskap för lärande : Studier av lärarens val och användning av läromedel i gymnasieskolan" från 2000 menar hon att läromedelsvalen hamnar till störst del hos lärarna och lärarlagen som själva är medvetna om de förhållningsregler som ingår i skolans arbetsplan. Alltså de regler och förordningar som generellt inte styrs av lärarna själva utan skolledningen. Lärarna har även en skyldighet, vilket de också beskriver faller in i besluten, om att de måste följa läroplanens syfte, mål och kunskapskrav.²⁶

Läroböckerna som används för denna studie är utvalda efter följande kriterier:

- De ska vara ämnade för en svenska grundskolans högstadium.
- Vara menade som en huvudbok i undervisningen.
- De ska innehålla någon form av stoff kopplat mot islam.

Dessa ligger till grund för att göra ett relevant urval ur den enorma mängd material och läromedel som har skapats mellan åren 1960 till 2010 i både religions- och historiekunskap. Bland de läroböcker som uppfyller dessa kriterier så är urvalet slumpmässigt. Så två läroböcker, en i religion och en i historia, är tagna från åren 1960, 1970, 1980, 1990, 2000 och 2010. För att få ett jämförbart urval så är alla läroböckerna tagna från större förlag som haft starkt inflytande på svensk skolmiljö. Detta motiveras bland annat med att eftersom ovanstående läroboksförlag haft den dominerande delen av marknaden så har flest svenskar tagit del av någon av dessa böcker. Enligt Kjell Härenstam är det följande inom historia och religion under: Esselte, Liber, Natur & Kultur, Almqvist & Wiksell.²⁷

Dessa var dominerande från 1970-talet och framåt. Följande decennium fram till modern tid har förlagen och monopoltendenser ändrats i samband med att staten slutade granska och marknaden successivt öppnades upp. Så flertalet av de läroböcker i denna studie kommer vara från något annat förlag då jag inte tittat på materialets förlag. Detta motiveras med att urvalen

²⁶Juhlin Svensson, Ann-Christine (2000) s. 65-66

²⁷Härenstam, Kjell (1993). *Skolboks-Islam. Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis s. 31

då ligger i linje med den fria marknaden.

8. Forskningsläge

Relevansen för att skriva om hur islam framställs i läromedel har på senare tid blivit allt mer aktualiserat. Detta, förutom att vara motiverat redan i inledningen, har bara ökat med världshändelser med religiös koppling. Religionsvetenskapen har bedrivits i stor grad internationellt, och framförallt kopplat till världsreligionernas porträttering i olika sammanhang. Religionsforskning med kopplingar till den västerländska framställningen och synen på utomeuropeiska religioner är viktig. Det är främst inom religionsvetenskap som detta har studerats, särskilt inom religionsdidaktik och religionspedagogik

Kjell Härenstam är professor emeritus i religionsvetenskap och har forskat om islam i läroböcker. I sin bok *Skolboks-Islam : Analys av bilder av islam i läroböcker i religionskunskap* så presenterar han en bild om islams framväxt ur ett västerländskt perspektiv. Vidare möts läsaren av tankar, reflektioner och vetenskaplig analys av hur svenska läroböcker porträtterar muslimer. Härenstam fortsätter att betona läroböckernas framställning av värderingar kring begrepp, tro och exotifiering av islam. Läroböckerna följer en simplificering kring islam och dess följare med att likna religionen som en homogen enhet. Likt Härenstam studie följer även denna uppsats en tidsram med stickprov från i olika perioder från 1960-talet och fram till modern tid.

På samma ämne, fast i modernare synfält, så har islamologen Jonas Otterbeck skrivit artikeln: *What is reasonable to demand? Islam in Swedish textbooks*. I Otterbecks arbete från 2006 studerar han genom en kritisk analys hur ett antal läroböcker i religionskunskap beskriver och gestaltar islam. Otterbeck utgår och diskuterar från flera olika och intressanta perspektiv. Denna studie har tagit inspiration från bland annat perspektivet: "generella strukturen av texten i läroböcker" och "islams historiografi" .²⁸

Otterbeck hittar i sin analys en serie av feltolkningar och felaktigheter. Han bygger sin slutsats utifrån rubriken "What is Reasonable to Demand?" En rubrik som på ett visst sätt tränger ner studien till en rimlig nivå. Det han bland annat menar är att läroböcker är en egen kategori av litteratur. Den har vissa restriktioner som annan litteratur inte har. Den har

²⁸Otterbeck, Jonas. What is reasonable to demand? Islam in Swedish textbooks. Journal of Ethnic and Migration Studies(2006) s.798

exempelvis mindre utrymme, den måste inkludera många religioner och dimensioner av religion, den måste relatera till tidigare traditioner och diskurser, den måste relatera till fördomar samt att den måste vara attraktiv på marknaden. Det sistnämnda tycker jag är mycket spännande och visar på vad jag tycker är ett helt eget forskningsämne. Hur skolväsendet, en obligatoriskt och samhällelig institution vars material tidigare granskades av flertalet statliga organisationer nu drivs av tillgång och efterfrågan när det kommer till läromedel.

Otterbecks största kritik gör ett försök till en objektiv ståndpunkt. Islam är inte, som det porträtteras i läroböcker, en homogen (och världslig) social enhet. Vidare följer kritiken att det som beskrivs i läroböckerna måste kontextualisera och flytta fokuset från *vad* till *varför*.²⁹

Vidare, och värt att nämna, så finns det uppsjö av uppsatser på C- och D-nivå kopplade till universitet och högskolor med didaktiskt och pedagogisk inriktning. Sökresultaten behandlar allt från islams framställning i religionsböcker till historiska tillbakablickar kopplade mot läroplaner. Dessa har varit behjälpliga för mig att navigera i den akademiska forskning kring läromedel som behandlar islam. Vidare har detta även hjälpt att tipsa om vetenskaplig litteratur som behandlar samma ämne och ett försök till att fylla en lucka i forskningen.

9. Undersökning

Jag vill här, direkt innan, återkoppla till följande stycke för påminna om studien, och analysens disposition. I slutet av religionsläroboken samt historieläroboken görs en analys, jämförelse och sammanfattning.

"Läroböckerna kommer att analyseras genom följande tillvägagångssätt med förhållning till teoretiska grunder:

- Vilka fakta förmedlar läroböckerna kopplat till min frågeställning?
- Beskrivning utifrån ett kontextperspektiv. Vad betonar läroböckerna i förhållande till ämnet religionskunskap och historiekunskap sett ur sin helhet?
- Vilket språkbruk använder sig läroböckerna av? Vad synliggörs, vad förstärks och vilka ord förklarar ur ett pedagogiskt syfte?"

²⁹Otterbeck, Jonas s.808-809

9.1. Perioden 1960-1969

Till denna period har jag använt mig av följande läromedel:

- Carlberg, Gösta (1963) *Icke kristna religioner i vår tid : Texter och skildringar. Läsebok för grundskolans högstadium och motsvarande skolformer*. Stockholm: Bonniers förlag
- Ander, Gunnar & Rudvall, Göte (1967) *Historia för årskurs 9*. Stockholm: Bonniers förlag

9.1.1. Religion

Icke kristna religioner i vår tid : Texter och skildringar beskriver sig i förordet som en lärobok som vill ett försök att prestera ett mera omfattande stoff för studiet av icke kristna religioner i vår tid. Detta motiveras bland annat med att efterkrigstidens geografiska avstånd har krympt och att ”de färgade folkens politiska frigörelse fortsätter år efter år.” Det argumenteras även att studiet av utomkristna religioner kommer vägleda eleverna till djupare inblick på kristendomens betydelse för den västerländska kulturutvecklingen. Vidare förhåller sig läroboken på ett speciellt sätt med, vad den själv beskriver, är texter och skildringar. Där texterna belyser religionernas uppkomst och tankevärld och skildringarna vill konkretisera det religiösa livet idag.³⁰

Fakta och kontext

Kapitlet som behandlar islam börjar med rubriken ”legender om Muhammeds barndom”. Carlberg börjar, som med de andra religionerna i boken, med en kort beskrivning av den historiska kontexten, för att på så sätt leda in läsaren i vad som kommer behandlas. Detta kan liknas med andra läromedels underrubriker. Kontexten fortsätter med islams uppkomst genom

³⁰Carlberg, Gösta (1963) *Icke kristna religioner i vår tid : Texter och skildringar. Läsebok för grundskolans högstadium och motsvarande skolformer*. Stockholm: Bonniers förlag. Förordet

Muhammeds barndom genom ”populära legender”.³¹ Varje kontext som anses fånga in islam som religion beskrivs med hjälp av ”originaltexter”, det vill säga översättningar från Koranen. Det används även annan akademisk litteratur från början av 1900-talet som refereras. Carlberg ifrågasätter vid vissa kontextförklaringar legenderna och anser att översättningarna från Koranen inte ger någon enhetlig och säker bild.³²

Vidare ger Carlberg en längre beskrivning av Koranen. Här tillämpar han jämförelser med Nya testamentet och förklarar den historiska kontexten kring Koranen. Vem som skrev den, hur den uppkom och vad den har för faktiska källor. Senare följer längre kapitel som handlar om bönen, fastan och Valfärden.³³

Boken speglar den tid som den publicerades och den nya läroplanen som precis tillkommit. 1924 avsattes sultanen och kalifatet i Turkiet genom ungturkiska revolutionen, det sista land vars styrning, enligt väst, setts som religiöst islamistiskt. Denna händelse får även i Carlbergs bok ett kapitel som heter ”Islam i Turkiet av i dag”. Underrubriken kopplar samman det tidigare kapitlet om ”Islam och det moderna samhället” med hur dem islamistiska länderna blir allt mer och mer sekulariserade och hur de långsamt flyttar sig mot europeiska mönster.³⁴

Carlbergs bok behandlar inte islams expansion från etableringen av den första församlingen i Medina till slutet av Osmanska riket. Den gör ett hopp från grundtankarna ur ett religiöst perspektiv till perioden "islam och det moderna samhället".³⁵

Språk

Språket i *Icke kristna religioner i vår tid : Texter och skildringar* är av äldre karaktär och kan även anses vara riktat mot äldre typer av läroböcker. Detta presenteras genom hoppandet mellan stycken, citat och skildringar. Boken skriver positivt om de legender som härrör inom islam och ger en mystiskt bild av originaltexterna och grundhistorierna kring Muhammed,

³¹Carlberg (1963) s.41

³²Carlberg (1963) s.42

³³Carlberg (1963) s.47-55

³⁴Carlberg (1963) s.57-58

³⁵Carlberg (1963) s.56

geografiska platser och figurer han möter. "En av islams många legender förtäljer om underbara ting, som inträffade, då Muhammed föddes av A´mina."³⁶ skriver Carlberg i början av kapitlet. Detta följer bokens språk genom islams grundande och blir mer "seriöst" när man kommer fram till hur islam tar sig uttryck i den materialistiska världen.

Carlberg beskriver även utifrån ett kristet synsätt då han ofta jämför med kristendomen och bollar mellan islams syn och text om olika personer som även finns i bibeln.

9.1.2. Historia

"Varför flyttar man?" Så lyder underrubriken i kapitlet om "De stora folkvandringarna" i Ander och Rudvalls lärobok *Historia för årskurs 9*. Folkvandringarnas inledning kommer efter kapitlet om Romarriket, som i slutet handlar om hur kristendomen segrar och att kejsarna inte kunde spjärna emot den kraft som kommer med den nya religionen.

Fakta och kontext

Inledningen börjar med en historia om tragiska händelser i Trelleborg i södra Skåne då jugoslaver blir avvisade från att komma in i landet Sverige. Historien tar in paralleller från utvandringsströmmen från Sveriges under 1800-talet till att fattiga människor alltid har flyttat sig och sina familjer i strävan efter rikedom och bättre levnadsvillkor.³⁷I detta kapitel får vi läsa om islams expansion i underrubriken "Arabernas och frankernas riken".

Underrubriken börjar med Muhammeds framträdande i Mecka under 600-talet. Han fick snabbt anhängare till vad Ander & Rudvall beskriver som: "nya religionen islam eller muhammedanismen, som delvis byggde på vad han uppsnappat av judendomen och kristendomen."³⁸ Under Muhammeds tid "förkunnade kampen mot de otrogna, "det heliga kriget", som en uppgift för varje rättrogen arab och som en förtjänstfull gärning"³⁹ Framgångarna blev stora, framförallt efter sin död då kaliferna som upptog hans förkunnelse och förde kampen vidare i stridigheter mot upproriska araber, Persien och det bysantinska

³⁶Carlberg (1963) s.41

³⁷Ander, Gunnar & Rudvall, Göte (1967) *Historia för årskurs 9*. Stockholm: Bonniers förlag s. 180-183 & 189

³⁸Ander, Gunnar & Rudvall, Göte (1967) s. 200

³⁹Ander, Gunnar & Rudvall, Göte (1967) s.200

riket. Året 711 krossade det muslimska imperiet det västgotiska riket i Spanien efter framgångar i både Egypten och södra Medelhavet. Araberna tituleras som herrar över Medelhavet, men som stoppats av frankerna vid Poitiers år 732.⁴⁰

Läroboken fortsätter, vid nästa sida, med underrubriken ”Muhammed och hans religion” att översiktligt beskriva islams framväxt. Kontexten inkluderar ämnen som Muhammeds tidiga liv, platsen Arabien och städerna Mecka och Medina samt grundtankarna inom islam och hur religionen växte fram utifrån bland annat Muhammeds kunskap om judendomen och kristendomen.⁴¹

Islams expansion är närvarande i beskrivningarna om ”Araberna” och den ”arabiska kulturen”. Beskrivningarna om Muhammed och islams framväxt avslutas med hans död och kontexten att han vid denna tidpunkt hade ”nästan hela Arabien samlat i Muhammeds hand”⁴² Arabernas spridning och mötande av annan kultur nedtecknades och bevarades. Detta är en förklaring som är betydelsefull för vår kunskap om antiken och dess skrifter. Den arabiska kulturen, och underrubriken med samma namn, beskriver inte så mycket om den islamiska expansionen under kaliferna, utan samlar positiva lärdomar som vi fått av dessa. Vetenskapen, byggkunskapen, konsten samt poesi och dikter. Kapitlet avslutas med beskrivningen av den ”Tusen och en natt”. Historien om en av dem mest berömda kaliferna Harun-ar-Raschid som regerade omkring år 800. Sagosamlingen kritiserar utifrån sin historiska korrekthet. Kalifen, som i sagorna, var ”rättrådig och faderlig furste, som gärna blandar sig med folket för att lyssna till dess bekymmer”, beskrivs i verkligheten som en icke framstående härskare. Samt att han var en grym och nyckfull härskare som inte intresserade sig särskilt mycket för regeringsärenden. Beskrivningen fortsätter med att förklara hur det egentligen gick till och hur ansvaret lades på kalifens närmsta medarbetare, vesiren. En ämbetsman som, om han misslyckades med sin uppgift att hålla kaliferna glada och på bra humör, fick begå självmord.⁴³

⁴⁰Ander, Gunnar & Rudvall, Göte (1967) s.200

⁴¹Ander, Gunnar & Rudvall, Göte (1967) s.203

⁴²Ander, Gunnar & Rudvall, Göte (1967) s.203

⁴³Ander, Gunnar & Rudvall, Göte (1967) s. 205-207

Språk

Språket i *Historia för årskurs 9* använder sig av starka ordval i sin beskrivning om arabernas rike. Begrepp som "välde", "rättrogen" och "upproriska araber" är förekommande i beskrivningen om muslimska riket.⁴⁴ Språket vittnar om en krigisk religion och ett snabbt växande rike som man hittar i äldre läroböcker. En intressant aspekt är att boken beskriver frankernas rikets uppkomst parallellt med islam eller "muhammedanismen" som boken även använder.⁴⁵ Synsättet är ett övergripande perspektiv där fältslag, truppförflyttningar och erövringar beskrivs. Vidare intressant är hur läroboken har ett helt uppslag om "Muhammed och hans religion", vilket inte är vanligt bland andra läroböcker inom historia. Problematiskt är att boken gör en religiös inblick mitt bland en historisk skildring. Denna blir således ett komplement till historiebeskrivningen och tar fasta vid hur religiositeten förhåller sig till det muslimska imperiets framgångar, samhälle och liv.

Jämförande

Carlberg, försöker i sin religionslärobok, koppla in samtiden och se islam utifrån ett globalt och heltäckande perspektiv. Framförallt betonar han hur kunskapen om islam är viktig för svenska elever då världen alltmera går mot en globalisering. Beskrivningarna, genom underrubrikerna, återkommer till västerländska perspektiv och gör jämförande med bibeln och andra kristna förgrundsgestalter. Detta ser vi även med hans jämförande med europeiska sekulariseringsvågor och hur när ett land blir moderniserat så spelar religionerna mindre roll. Intressant är också hur Carlberg påpekar redan i början hur läroboken förhåller sig till olika källor. Det kan ses som ett försök att vara objektiv och akademisk. Detta, tillsammans med hur boken är uppbyggd, visar på att islam är en ny religion inom religionskunskapen och att läroboksförfattare inte är helt trygga i sitt förhållande till hur islam ska läras ut. Det är extra tydligt i och med att boken förhåller sig till tolkningar av originaltexterna och på så sätt skyddar sig mot feltolkningar.

Ander och Rudvalls lärobok i historia ger oss en snabb inblick i islams grundande med övergripande kunskaper om Muhammed. Islams religiositet är starkt kopplat mot

⁴⁴Ander, Gunnar & Rudvall, Göte (1967) s. 200 & s. 205

⁴⁵Ander, Gunnar & Rudvall, Göte (1967) s.200

kristendomen och judendomen. Intressant är hur boken först lägger vikt vid förståelsen om att människor alltid har flyttat omkring i världen för att leda in läsaren på islams krigiska framväxt och hur gemene ”muhammedan” ser det som sin plikt att erövra, kriga och dö för sin religion.

Att gå från krig, religiositet och expansionen av imperiet till att beskriva kulturen är ett fenomen vi kommer hitta i flera av läroböckerna. Muslimerna blir till slut "stoppade" och författarna beskriver i nästa stycke vad islam gav världen i form av kultur, byggnader, konst och vetenskap.

Båda läroböcker betonar klart islam utifrån ett västerländskt perspektiv. Både genom att jämföra med kristendomen ur olika aspekter, men också genom att man får känslan av att författarna måste försvara islam. Detta är framförallt när det uppkommer hur islam, Mellanöstern och muslimer betonas i ett modernt perspektiv. I historieläroboken syns det genom hur flertalet av viktiga historiska personer är kopplade till makt, krig och ilska. I religionsläroboken är detta tydligt genom att beskriva muslimska källor på ett enklare sätt och sätta sådant stort fokus på hur islam är idag och att muslimska länder allt mer "närmar" sig europeiska, som i detta fallet skildras som en positivare sak.

9.2. Perioden 1970-1979

Till denna period har jag använt mig av följande läromedel:

- Parrinder, E.G. (1971) *Religioner i vår tid : En bok om nutida världsreligioner*. Gummessons Läromedel. Offset AB Falköping
- Kahnberg, Alf. Lindeberg, Gösta. Ottosson, Sven & Sjöstedt, Lennart. (1973) *Genom tiderna*. Högstadiet C. Gleerups Bokförlag, Lund

9.2.1. Religion

Religioner i vår tid är utformad, enligt bokens förord, så att läsaren ska få en upplysning om nutida religioner kopplat till funktioner i både hem och tempel. Den delar upp skildringen i fyra delar: bönen, grundaren, heliga böcker samt religionens tillväxt och nutida ställning.

Parrinder betonar även i inledningen att religionskunskapen genom denna bok inkorporerar historia, geografi och samhällskunskap. En slags ämnesöverskridande lärobok.⁴⁶

Fakta och kontext

Denna bok är även den enda läroboken i denna studie som är en svensk översättning. *Religioner i vår tid*, vars originaltitel är "*A book of world religions*", är delvis en bearbetning. Vad som är bearbetat nämns inte förutom att kapitlet om kristendomen har uteslutits helt.⁴⁷

I delen som handlar om grundarna till världsreligionerna får vi, i kapitlet om islam, för första gången läsa beskrivningar om islams expansion från den första församlingen i Medina. I underrubriken "Hidjra – utvandringen till Medina" får vi bekanta oss med den välkända resan, samt början på islams tideräkning, år 622 e.Kr. Här förklaras det att Muhammed och hans fåtal anhängare blev på grund av sin tro förföljda och exkluderade av folket i Mecka. Inbjudningen till Medina och Muhammeds första församling blev, enligt Parrinder, mötta av judar som "Muhammed hoppade skulle stödja honom och tro på hans budskap." Även han trodde ju på en enda Gud och på Guds profeter i Bibeln och på en dom. Likheten mellan islam och judendomen i Medina avslutas med beskrivningen om judarnas avvisande av islam och Muhammeds förräderidom och avrättningar.⁴⁸

Vidare beskrivs "Djihad – det heliga kriget" om de första slagen som islam får bekämpa. Här beskrivs antal soldater, vilka arméer som sändes ut och att Mohammed till slut vann Medina och att framgångarna började komma. Mohammed gick efter att ha samlat sin styrka mot Mecka och intog staden utan några problem. Här rev han ner gudabilder "utom, sägs det, en bild av Jesus och Maria"⁴⁹

Efter Mohammeds död, och eftersom "han trodde sig själva vara en sann fortsättning av den judiska profetismen"⁵⁰, så beskrivs hans vördnad mot Jesus, himmelfärden och andra fenomen kopplade mot kristendomen. Hur det fanns många judar och hur Koranen innehåller

fler berättelser som liknar Gamla testamentet och Nya testamentet. Efter hans död så blev

⁴⁶Parrinder, E.G. (1971) *Religioner i vår tid : En bok om nutida världsreligioner*. Gumnessons Läromedel. Offset AB Falköping. Förordet

⁴⁷Parrinder, E.G. (1971) Förordet

⁴⁸Parrinder, E.G. (1971) s.58

⁴⁹Parrinder, E.G. (1971) s.59

⁵⁰Parrinder, E.G. (1971) s.59

hans vän Abu Bakr hans efterträdare och därmed den första kalifen, som betyder ställföreträdare.

Under kapitlet "Religioners växt och nutida ställning" får vi bekanta oss med underrubriken "Islams utbredning". Här beskrivs det att efter Mohammeds död år 632 e Kr utsågs en rad kalifer. Abu Bakr, den första, beskrivs som en gammal man, men en av de första att omvända, fick omedelbart vidta kraftåtgärder. Beduinstammarna, som svurit trohetsed till Mohammed, började bryta sig loss. Efter att fört dem tillbaka så hade Abu Bakr vid sin död återförenat Arabien.

Parrinder fortsätter med att beskriva den kommande historien som häpnadsväckande framgång. "Ingen annan religion har spridit sig så långt på så kort tid" Arabiska arméer slog både perserna och Bysans. Boken beskriver hur Omar (kalif) besökte Jerusalem efter hans trupper tågat in där. Han såg den ödelagda platsen för de gamla judiska och hedniska templen och beordrade att en moské skulle byggas där.

Vidare beskrivning förklarar hur arabiska arméer bred ut sig, och erövrade, Egypten, Nordafrika och Spanien. De förklaras att de flesta länder var till namnet kristna och att "Muslimerna behandlade vanligen inte de kristna illa och använde dem gärna som ämbetsmän."⁵¹ Slutligen mötte araberna sin största motgång: Karl Martell vid Poitiers i hjärtat av Frankrike. Inom hundra år efter Mohammeds död var sålunda den muslimska religionen känd från Frankrike till Kina. Parrinder betonar hur framförallt två faktorer gjorde detta möjligt. Den första var religionens stora arméer som spred religionen så snabbt, den andra var hur bilddyrkare omvändes med våld men kristna och judar tolererades.⁵²

Den arabiska kulturen börjar med att beskriva araberna som ett ökenfolk som erövrade områden och länder med hög civilisation samt hur de absorberade dessa. Det var araberna som bevarade den grekiska medicinen, astronomin och filosofin medans resten av Europa (efter romarrikets fall) upplevde "mörka århundraden".⁵³ Detta beskriver Parrinder som arabernas guldålder. En guldålder som varade fram till Bagdads fall då mongoliska turkar erövrade staden år 1258. Dessa blev dock med tiden muslimer och deras välde varade fram till 1900-talet.⁵⁴

⁵¹Parrinder, E.G. (1971) s.133

⁵²Parrinder, E.G. (1971) s.133

⁵³Parrinder, E.G. (1971) s.133-134

⁵⁴Parrinder, E.G. (1971) s.134

Sist beskrivs det att Turkiet förlorade sin maktställning 1918, i och med detta avsattes den sista kalifen 1924. Landet blev då en sekulariserad stat efter europeiskt mönster. "Modern islam försöker anpassa sig till den moderna världen, som den tidigare gjorde till grekisk och romersk kultur."⁵⁵

Språk

Religioner i vår tid är, som nämnt tidigare, en översättning från engelskan. I förordet påpekar den att översättningen delvis är en bearbetning, så man kan inte riktigt veta vad som har ändrats språkmässigt utifrån originalspråket.

Boken är språkmässigt rakt på sak och ger känslan av att den översatts från en utomsvenskt lärobok. Vidare så används mycket mer uttryck och anekdoter än i svenska läroböcker, detta ger även känslan att den är mera direkt när det kommer till kunskap om religioner.

Språket sticker även ut när det kommer till islams expansion då den beskrivs som en "chock" för resten av världen och historien i helhet. Det går från grundtankarna inom islam och Muhammeds liv till krig, taktik och erövringar.

9.2.2. Historia

Genom tiderna är en lärobok som behandlar ämnesbundna arbetsområden. Dessa är kopplade mot dåtidens läroplan och hänvisar, redan i förordet, till att samverka mot samhällskunskapen och spegla en ämnesöverskridande plattform.⁵⁶

Fakta och kontext

Läroboken går kronologiskt igenom historien och vi möter islam genom två kapitel. Det första, och mest omfattande, hamnar under kapitlet "De stora folkvandringarnas tid". Här behandlas historien utifrån begreppet araberna och genom underrubrikerna "Araberna före Muhammeds tid", "Muhammed enar araberna", "Den arabiska folkvandringen", och "Araberna som kulturfolk". Sista kapitlet heter "Arabvärlden och Israel" och är då tänkt, som

⁵⁵Parrinder, E.G. (1971) s.137

⁵⁶Kahnberg, Alf. Lindeberg, Gösta. Ottosson, Sven & Sjöstedt, Lennart. (1973) *Genom tiderna*. Högstadiet C. Gleerups Bokförlag, Lund förord s. 3

beskrivet tidigare, att behandla moderna perspektiv ur en historisk synvinkel.

Tio år efter Muhammeds död hade islam enat hela den arabiska halvön. Muhammeds följare blev kalifer och dessa blev hans världsliga och andliga ledare över riket. ”Islam var från början en krigisk religion. Muhammed lärde sålunda att paradiset väntade den som kämpade för den sanna tron”.⁵⁷ Vidare beskrivs det att islam var en religion med relativt få och enkla bud vilket, tillsammans med att ett obevekligt öde styrde människor, gjorde att ”muhammedanen” var likgiltig för stridens faror.

Efter profetens död så skriver författarna, under rubriken ”Den arabiska folkvandringen”, att araberna gick till anfall mot sina grannländer. Beduinerna, som var de nomadiska araberna, var ett ”krigiskt folkslag” och fick sedermera ett tillfälle att ”tillfredsställa sin längtan efter krig och plundring”. Boken beskriver att ”nitet för islams utbredning var en av drivkrafterna till deras erövringslystnad”. Samt att ”deras eget land” hade på grund av svåra klimatförsämringar och uttorkning svårt att försörja sina egna invånare. Så erövrades grannländerna Syrien, Palestina, Persien samt Egypten. Vidare angrep araberna Europa genom tre vägar och 711 var de framme i Spanien där västgoternas rike blev erövrat. Väl framme över bergen i frankerriket blev de slagna.⁵⁸

Genom tiderna följer de muslimska erövringarna genom att blicka tillbaka och beskriver, utifrån ett större perspektiv, hur logistiska förflyttningar, inre politiska tvister och arabernas krigiska egenskaper fick dem att gå mot väldiga framgångar. Islam beskrivs även som en religion vilket folk villigt övergick till och att mot kristna och judar visade araberna oftast toleranta.⁵⁹

Imperiet hade dock problem att hålla ihop sitt enorma område. Boken beskriver att redan vid 800-talet så föll det sönder i flera ”kalifat”. Kaliferna hade, enligt författarna, ingen erfarenhet av förvaltningsfrågor och tog helt enkelt över den redan existerande förvaltningen i som fanns i områdena. Vidare flyttade kalifatet sitt världsliga (inte sitt andliga) centrum till Bagdad från det avlägsna Mecka. Slutligen beskrivs det att islams inflytande kommer att sträcka sig långt utanför kalifatets gränser. Bland annat i Turkiet, Centralasien, Indonesien och t. o. m. I det avlägsna Kina fanns det muhammedaner.⁶⁰

⁵⁷Kahnberg, Alf. Lindeberg, Gösta. Ottosson, Sven & Sjöstedt, Lennart. (1973).94-95

⁵⁸Kahnberg, Alf. Lindeberg, Gösta. Ottosson, Sven & Sjöstedt, Lennart. (1973) s.95

⁵⁹Kahnberg, Alf. Lindeberg, Gösta. Ottosson, Sven & Sjöstedt, Lennart. (1973) s.96

⁶⁰Kahnberg, Alf. Lindeberg, Gösta. Ottosson, Sven & Sjöstedt, Lennart. (1973) s.97

Den sista underrubriken "araberna som kulturfolk" behandlar och beskriver kalifatet som "en gammal, hög kultur och gränsade dessutom till sådana kulturländer som Indien och Östom." Araberna var ett läraktigt folk inom både det materiella och andliga. "Avkomlingarna av ökens beduiner blev skickliga jordbrukare, hantverkare och köpmän."⁶¹ Vidare presenteras ett helhetsbild av vad muhammedanerna bidrog med i form av kunskap, handel, varor och jordbruk. Vissa saker som dama´st och musli´n vittnar än idag om kvalité för linne- och bomullsvaror. Det beskrivs hur araberna förde ett nytt siffersystem och studerade medicin, filosofi, kemi, matematik och astronomi. Sist beskrivs det hur araberna, genom "sin bibel" – koranen, inte fick avbilda människor och djur och fick därför inrikta sig på byggnader och de geometriska mönster i t. ex. mosaik.⁶²

I kapitlet "Arabvärlden och Israel" får vi möta en kortare kontextbaserad bakgrund till moderna konflikter. Det börjar med beskrivning av hur Mellanöstern och dess länder tillhörde ända fram till första världskrigets slut Turkiet. Turkiet stod som bekant på Tysklands sida under första världskriget och var då i slutetappen av Osmanska riket. Genom tiderna behandlar bara detta kort i ett stycke men ger läsaren en enklare förklaring till länder i Mellanösterns uppkomst och självständighet, samt att de blivit hårt behandlade eftersom de förlorade första världskriget.⁶³

Språk

Genom tiderna har ett språkbruk som speglar den kontext kring arabernas snabba och grymma expansion. Den tvivlar inte på att använda sig av begrepp som "krigisk" och "erövringslystnad" när den beskriver deras anfall på närliggande länder.⁶⁴

Bokens språk är som sagt riktat mot erövringar, strategi och ett makroperspektiv men går efter imperiets förklaringar in på områden som kultur. Det är ett relativt stort kliv och, med språket, ger sken av hur man kort och koncist förklarar hur historiska imperium kom till och hur de fungerade.

⁶¹Kahnberg, Alf. Lindeberg, Gösta. Ottosson, Sven & Sjöstedt, Lennart. (1973) s.97

⁶²Kahnberg, Alf. Lindeberg, Gösta. Ottosson, Sven & Sjöstedt, Lennart. (1973) s.98

⁶³Kahnberg, Alf. Lindeberg, Gösta. Ottosson, Sven & Sjöstedt, Lennart. (1973) s.140

⁶⁴Kahnberg, Alf. Lindeberg, Gösta. Ottosson, Sven & Sjöstedt, Lennart. (1973)s. 95

Jämförande

Både religions- och historieläroboken är noga med att betona deras ämnesöverskridande perspektiv. Båda ämnen ska studeras i förhållande till samhällskunskap, historia, religion och geografi. Böckerna lägger fokus på begrepp som nutid och kontext utifrån respektive ämne. Detta kan ses utifrån ett globaliseringsperspektiv och ett försök till att modernisera ämnet genom exempelvis underrubrikerna "Arabvärlden och Israel" i historia och " Religioners växt och nutida ställning" i religion.

Dock lyser eurocentriska synsätt och ordval igenom i båda läroböckerna. *Religioner i vår tid* speglar ofta islam utifrån ett kristet perspektiv och man får känslan av att kristendomen är överlägsen. Medans *Genom tiderna* speglar islam som en simplare religion än kristendom och judendom samt att detta, tillsammans med krig och erövringar, gjorde att den spred sig.

Intressant nog är att *Religioner i vår tid* är i sitt sista kapitel till större del historiskt belagd. Den börjar efter en grundläggande förklaring av islam som religion trycka på det historiska perspektivet. Detta kan vara ett resultat av dess ämnesöverskridande perspektiv eller att den är en översättning och utländsk lärobok.

Båda böckerna trycker på hur islam var en snäll, förstående och tolerant religion mot kristendom och judendomen. Hur den, trots sina krigiska erövringar, bejakade den judiska och kristna administrationen i närliggande länder. Dock ser vi i båda läroböcker hur arabvärlden, genom sitt imperium, florerade i kultur, vetenskap och läkekonst för att senare fastna i förtryck och kulturell stagnation. Detta betonas när läroböckerna gör en beskrivning utifrån en modernare period så som "islam idag".

9.3. Perioden 1980-1989

Till denna period har jag använt mig av följande läromedel:

- Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) *Religion och liv. Högstadieboken*. Natur och Kultur, Stockholm
- Häger, Bengt Åke (1986) *Följ med genom tiderna. SO Historia. Högstadieboken*. Dialogos AB och Lidman Productions AB

9.3.1. Religion

Religion och liv är en högstadiesbok som är indelad i tre delar. Dessa delar är sedermera indelade i tre teman. Den går parallellt med de årskurser som ingår i högstadiet, så varje del är menad för ett läsår i skolan. Den första delen går under parollen ”Skapelsemyter och gudavärld” samt ”Bibelns religioner växer fram”. Den andra behandlar ”Kristendomen i världen”, Sverige och ”Tillsammans”. I sista delen får vi möta religionen islam under teman som ”Religioner i världen” och ”Religion och politik”.⁶⁵

Fakta och kontext

Islam börjar med rubriken ”Arabien före Muhammed”, en beskrivning om öknen och dess naturdyrkande befolkning som sysslade med blodshämnd ifall någon dödades. Mecka beskrivs som en internationell handelsstad och rastplats vars rika köpmanssläkter blev bekanta med människor från andra seder och religioner, främst judar och kristna.⁶⁶ På samma sida ser vi en karta över den Arabiska halvön och närliggande områden med handelsrutterna.

Vidare får vi läsa om Muhammed och Kaba. Beskrivningen inkluderar hans tidiga liv, giftermål och hans uppväxt inom handeln i en polyteistisk handelsstad. Under texten så tecknas en stor bild på hur boken beskriver man trodde kulturplatsen Kaba såg ut. Här ser vi en massa handelsmän och köpmannen Muhammed som står bredvid en jude och kristen. Religiösa människor som boken senare påpekar gav intryck på honom och hans religiösa tro. Muhammed kritiserade hårt de råa och blodiga striderna mellan stammarna, seden att begrava nyfödda flickebarn levande och hur kvinnorna behandlades. Boken beskriver hur han avskydde de många gudar och demoner som dyrkades i staden samt hur varje köpmannasläkt hade sin egna gud som de offrade till. Muhammed blev mer och mer övertygad om att det bara fanns en gud. Både juden och araben hade ju samma stamfader Abraham som, enligt Muhammed, byggt Kaba.⁶⁷

Resten av introduktionen till islam beskriver mötet med Gabriel, Koranens uppkomst och hur islam fick sin grund i Mecka genom Muhammeds predikan. Vi får möta historien om

⁶⁵ Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) *Religion och liv. Högstadiesboken*. Natur och Kultur, Stockholm. Inledning

⁶⁶Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) s.325

⁶⁷Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) s.326-327

Hidjra och hur Muhammed till slut återvände från Medina (efter att ha byggt upp ett samhälle enligt Allahs lagar) till Mecka med en armé och rensade ut de många gudabilderna.

Muhammed (efter att ha erövrat Mecka) visade nu sin storhet genom att inte utkräva hämnd på sina fiender.⁶⁸ Före sin död 632 så hade Muhammed lyckats med det till synes omöjliga: ”att med trons hjälp ena stridande stammar i stora delar av Arabien”. Och tio år senare så hade ”islam trängt långt utanför dessa gränser.”⁶⁹

I underrubriken ”Ut över världen” så har Muhammed dött och vi får möta hans efterträdare, kaliferna. Inte bara religiöst ledarskap utan politik och styrelse över krigsmakten ingick även numera i deras roll som ledare över islam. Dessa erövrade (hundra år efter Muhammeds död) norra Afrika och trängt segrande upp i Spanien och ända bort i Indien. Islam nådde med hjälp av kamelkaravaner och handelsfartyg även Kina. Boken beskriver hur andra grupper, främst judar och kristna, kunde behålla sin religion mot att de betalade skatt, samt att kristna samfund i dagens Egypten och Syrien har ”levat som öar i ett muslimskt hav i 1300 år”.⁷⁰

Vidare så behandlar *Religion och liv* ämnena Koranen, gudstron, islams fem grundpelare och moskén. De sista underrubrikerna heter "Islam i dag", "Islam och Västerlandet" och "Tre muslimska länder". Dessa är kapitel som behandlar hur islam förhåller sig och verkar i moderna termer. Många av underrubrikerna jämför med ett västerländskt synsätt och betonar ofta hur det moderna islam "krockar" med väst. Det första tar upp splittringen till sunni och shia efter Muhammeds död. Hur splittringen var resultatet av konflikter om vad som ansågs vara den rätta läran. Den beskriver även hur islam har haft det svårt med att tolka de lagar och föreskrifter som koranen och sunna beskriver i moderna miljöer. Här beskrivs det bland annat att ett västerländskt synsätt på många av de straff och tolkningar av de muslimska lagarna anses vara oerhört hårda, men att vissa länder som exempelvis i Turkiet råder det sekulära lagar.⁷¹

En karta målas upp på följande sidor och får ett tvåsidigt uppslag där boken visar hur islam under vårt århundrade fått allt större politisk betydelse. Boken beskriver ”Islam har ofta spelat en stor roll i politiska konflikter”.⁷² Här betonas friheten från de europeiska kolonialmakterna

⁶⁸Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) s.328-329

⁶⁹Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) s.329

⁷⁰Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) s.329

⁷¹Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) s.338

⁷²Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) s.340

och oljetillgångar som nyckelbegrepp till islams fortsatta tillväxt, samt hur många människor som befinner sig lägre på hierarkin har anslutit sig till islam. Det står inget om Osmanska imperiet och boken hoppar från skapelseberättelsen till ett modernt islam.⁷³

Denna bok har ett kapitel som heter ”Religion och politik”. Kapitlet vill betona begrepp som religionskrig, korståg, förföljelser och religionsfrihet med frågorna: Varför? Händer sådant även idag? Och Finns religionsfrihet i vår tid?⁷⁴ Här hittar vi återigen islam, och kopplat till min frågeställning, historien efter Muhammeds död. Muslimerna gick ut i ”heliga” krig och erövrade stora delar av den då kända världen. Boken beskriver att den som dragit ut i krig för att sprida islam var garanterad ett liv i paradiset.⁷⁵ Följande sidor bygger på temat konflikter religionernas namn genom att beskriva judendomen, kristendomen och islam utifrån medeltidens alla krig och konflikter. Muslimerna erövrade Palestina och Jerusalem, hur de olika religionerna bemötte varandra och att den heliga staden bytte härskare gång på gång. Västvärlden synsätt beskrivs: ”På 1000-talet hade man inte mycket kunskap om Muhammed och Koran en utan mest grova vanföreställningar.”⁷⁶ Det slutar med att beskriva den kultur och vetenskap som européerna tog med sig genom mötena.

Språk

Religion och liv har ett exotifierande språkbruk där beskrivningen av Mellanöstern, araberna och islam känns som något "långt bort". Den ger korta påståenden och direkta faktarutor om personer, händelser och skapelseberättelser. Detta kan givetvis kopplas till lärobokens uppbyggnad där utrymme är problematiskt, men även att *Religion och liv* tar på sig mer ansvar och perspektiv än andra läroböcker.

Boken tar inte fasta så pass mycket vid islams erövringar efter Muhammeds död så islam beskrivs inte särskilt mycket i termer som krig och erövringar. Dock hittar vi laddade ordval kring islam i moderna termer som exempelvis hur den förhåller sig till västvärldens

⁷³Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) s.339-342

⁷⁴Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) s.345

⁷⁵Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) s.346

⁷⁶Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) s.348-349

"humanistiska" synsätt. Detta ser man bland annat i kapitlet "Islam och Västerlandet"⁷⁷ Vi får här möta för första gången underrubrikerna "Traditionalister" och "Modernister" som beskriver islam ur ett konservativt samt liberalare perspektiv genom att då jämföra med västvärlden.

9.3.2. Historia

Följ med genom tiderna har ett gediget förord och handledning där författaren problematiserar kring svårigheterna med att välja vad som ska finnas med i läroboken. Den reflekterar även kring läroplanen och refererar till vad som står där i förhållande till ämnet historia. Tips och tankar ämnade åt läraren är även närvarande.

Fakta och kontext

I kapitlet "Utanför Europa" och underrubriken "Främre Orienten – från Muhammed till Khomeiny" får vi möta islam för första gången. Det första som klargörs är att "Mellersta Östern" är ett geografiskt område där tre viktiga religion finns, judendom, kristendom och islam. Dessa har kämpat med varandra genom tiderna och numera är området en av världens farligaste krishärdar. Boken har i tidigare kapitel beskrivit judarnas fördrivande från Palestina och att det nu är arabernas tur, sett ur en kronologisk historiekontext. Araberna som en gång hade en lysande kultur, turkarnas långvariga välde och den övriga bakgrunden till dagens läge i Främre Orienten.⁷⁸

Det arabiska väldet började i Arabien, "det semitiska folkens urhem". Från denna geografiska plats har den ena böljan av semitiska utvandrare efter den andra slagit in över omgivande länder. Efter en kort introduktion av Muhammed och islams början så börjar "araberna slå sig ut" från de heliga städerna och erövrade vid hans död hela Arabien. Muhammed utlovade paradiset för varje islamit som försvarade eller erövrade i islams namn. "Det heliga kriget" de nästkommande åren erövrade araberna närliggande områden med stor succé. Först en bit in på 700-talet så hejdades deras segertåg i Europa.

⁷⁷Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) s.339

⁷⁸Häger, Bengt Åke (1986) *Följ med genom tiderna. SO Historia. Högstadietexten*. Dialogos AB och Lidman Productions AB s.224

Judarna och de kristna trosutövarna blev inte tvingade in i islam utan fick betala en särskild skatt, vilket tycks ha räckt för att större delen av befolkningen så småningom skulle anta den nya tron.⁷⁹

Underrubriken ”Kaliferna och kalifatet” beskriver härskarna i det arabiska världsriket och hur detta rike var under några hundra år rikare och mäktigare än någon europeisk stat. Kaliferna flyttade omkring under denna period och bytte därmed centrum runtomkring i det arabiska världsriket. Kalifatet föll så småningom sönder i flera olika områden. Vissa splittringar kunde spåras som ”logistiska fel” medans det största var att det uppstod olika riktningar inom islam, liksom det hade gjort inom kristendomen. Från slutet av 1000-talet gick kristendomen till motanfall genom korstågen. Genom dessa erövrades Jerusalem och den Pyreneiska halvön under en period och blev så småningom tillbakataget av araberna. Den sista kalifen blev stoppad i en säck och ihjältrampad av mongolernas hästar. Detta var också slutet på det kalifatiska riket.⁸⁰

Vidare fortsätter boken att beskriva den kulturvärld som fanns inom arabvärlden efter Muhammeds död, detta görs genom underrubriken ”En lysande kulturvärld”. Handelsstäder, hantverk och vetenskapen blomstrade trots fientligheten mellan kristna och ”islamiter”. Under denna tid så var utvecklingen i Västeuropa inte ens jämförbar med arabvärlden. Boken gör sedan ett anspråk på att förklara begreppet ”despoti” utifrån kalifens maktställning som både andlig och världslig ledare. ”Despoti” är ett annat ord för diktatur vilket även i detta fall benämner de islamitiska furstarna. Detta gav kaliferna, som var Allahs ställföreträdare på jorden, en oinskränkt härskarmakt. Dock stod den inte som ett självständigt fenomen utan den arabiska kulturen tog över den grekisk-romerska kulturen som redan fanns i Medelhavsvärlden. Den producerade en mängd skrifter och vid de arabiska högskolorna så kunde både judar och kristna studera utan hänsyn till skillnaden i religion.⁸¹

Slavar var något som också var en del av arabvärlden. Boken beskriver att det stor i Koranen hur slavar skulle behandlas bra och eventuellt få sin frihet. Dock kommer slavar att spela en stor roll i den islamitiska världen långt in på 1800-talet. I samma veva beskriver boken hur den ”islamitiska” världen blev ännu mer ett manssamhälle än kristenheten var på den tiden. Kvinnorna måste leva minst lika instängda i hemmet som förut kvinnorna i Aten.

⁷⁹Häger, Bengt Åke (1986) s.224-225

⁸⁰Häger, Bengt Åke (1986) s.226

⁸¹Häger, Bengt Åke (1986) s.228

En man kunde ha upp till fyra hustrur, ofta placerade i ett harem. Samt att dessa var tvugna till kläder som dolde deras kroppar helt och hållet.⁸²

Boken fortsätter, genom rubriken, ”Turkväldet” historien om det osmanska riket. Den börjar med att beskriva turkarnas väg till makten och hur de var ”fanatiska islamister”. I århundraden var ”storturken”, som då sade, en skräck för hela Europa. Härskarna kallades för sultaner men gjorde även anspråk på titeln kalif vid början av 1500-talet. På så vis blev ledarna inte bara världsliga utan även andliga överhuvuden, och liksom tidigare kalifer härskade dem ”despotiskt”. Under det osmanska riket tilläts även kristna och judar tillämpa sin religiositet, fortfarande med kravet på en särskild skatt. Vidare beskrivs det att judarna och kristna var tvungna, med jämna mellanrum, lämna ifrån sig ett visst antal pojkar. Dessa uppfostrades i sin tur till islamiter i särskilda skolor. Skolor som gjorde pojkarna till sultanens personliga slavar, soldater och ämbetsmän. Dessa hade namnet "janitcha'rkåren". Dessa var sultanen helt beroende av och det hände att de både till- och avsatte sultaner. Här beskrivs även historien om att när en sultan skickar ett silkessnöre till en av sina ämbetsmän så betyder det att han skulle ta sitt eget liv genom hängning. Ett begrepp (han har fått silkessnöret) som fortfarande används idag när någon hastigt blivit avskedad.⁸³

Osmanska riket, enligt författaren var precis som arabväldet en form av religiös diktatur med Koranen som lagbok. Trots detta förblev många domare och ämbetsmän mutbara och ohederliga. Turkarna brydde sig inte särskilt mycket, till skillnad från araberna, om hantverk, handel och vetenskap. Intresset låg framförallt kring slaveri, prästvåldet, mutsystem och bristen på teknisk och ekonomisk utveckling. Något som i en uppsjö av olika faktorer skulle i slutändan göra att det osmanska väldet försvagat och sacka efter den kristna världen.⁸⁴ Riket var som mäktigast under 1500- och 1600-talen och var då ett allvarligt hot mot den kristna världen. Dock försvagades riket och kallas av författaren "Den sjuke mannen". Araberna under 1800-talet och i början av 1900-talet gjorde sig alltmer självständiga. Turkarna förlorade sina ställningar i Nordafrika till europeiska stormakter och vid första världskrigets slut så bröt det osmanska riket samman. Islam förlorar allt mer inflytande på samhällslivet när Turkiet blir en republik. Araberna såg dock freden som en besvikelse då länder som Frankrike

⁸²Häger, Bengt Åke (1986) s.227

⁸³Häger, Bengt Åke (1986) s.229

⁸⁴Häger, Bengt Åke (1986) s.230

och Storbritannien tog över mycket av turkarnas gamla besittningar.⁸⁵

Vidare följer några sidor som beskriver islamvärlden ur moderna perspektiv. Vi får möta rubrikerna "Araber och judar" och "Iran och Afghanistan".

Språk

Följ med genom tiderna använder en hel del starka ord som sticker ut i moderna termer. Ord som "islamiter", "despoti", "negrer" samt begrepp som är kopplade i språkväg till islam

Bilden av islam som en krigisk religion är starkt förekommande. Texten hoppar mellan positiva beskrivningar av islam till begrepp som "välde", "erövrande" och "religionshat".

Detta förekommer även senare när boken beskriver turkarna, araber och judar samt Iran och Afghanistan utifrån en parallell mellan kalifatet och islams senare erövringar.

Språket tyder på ett utomstående perspektiv. Allting kring islam och den kontext som religionen befinner sig inom är beskrivit utifrån. Från ett europeiskt perspektiv som betraktar islam utifrån. Språket är även rakt på sak, något som vi ser i andra läroböcker. Detta kan vara på grund av läroböckernas korta textutrymme.

Jämförande

Religion och liv är en färgstark bok med mycket bilder, både tecknade och fotografier. Boken visar på en annorlunda introduktion till islam genom Muhammeds historia. Han placeras i vad som bäst kan beskrivas som en "sagoberättelse" och den geografiska platsen Kaba. Detta liknar även historieboken *Följ med genom tidernas* geografiska placering i texterna.

Religionsboken har ovanligt mycket fokus på islam i modern tid, framförallt när det handlar om hur den förhåller sig till kristendomen och judendomen. Den tar historisk fakta som rör islam och förhåller den till ett västerländskt perspektiv; ett exempel är beskrivningen av sharia. Detta är även tydligt i senare kapitel som beskriver vad man kan kalla för "religioners baksida". Teman som krig, konflikter och förföljelse har mycket utrymme.

Följ med genom tiderna jämför mycket med judendomen och kristendomen samt håller en "krigisk" beskrivande ton i texten. Detta ser man tydligt i textens språk som använder laddade ord i sina senare beskrivningar av de dåliga förhållanden mellan systerreligionerna. Detta är

⁸⁵Häger, Bengt Åke (1986) s.230-231

tydligare i senare beskrivningar av perioder mer än i tidigare. Boken har väldigt lite beskrivningar om konflikter mellan judendomen och kristendomen under islams tidiga expansion. *Följ med genom tiderna* tycker jag använder ett enklare språk än *Religion och liv* och problematiserar inte kring starka påståenden. Den beskriver konstaterande inom islam och problematiserar nästan aldrig kring det. Ett exempel är när den helt plötsligt under rubriken "Härskare och behärskare" börjar beskriva hur den islamitiska världen var mansdominerade och hur kvinnan inom islam ska vara klädd samt deras levnadsvillkor.⁸⁶

Följ med genom tiderna beskriver ofta krig och konflikter ur ett större geografiskt perspektiv mellan religioner och grannländer, för att snabbt byta plats tillbaka till Arabien. Detta sker ofta sporadiskt och plötsligt vilket kan leda till förvirring.

9.4. Perioden 1990-1999

Till denna period har jag använt mig av följande läromedel:

- Berg, Leif & Husén, Lennart (1998) *Religion och liv 7-9*. Natur och kultur, Stockholm
- Öhman, Christer (1995) *Historia för högstadiet SAMS*. Almqvist & Wiksell Förlag AB

9.4.1. Religion

Religion och liv 7-9 är skriven av Berg och Husén och är en bok som är indelad genom tre övergripande kapitel. Dessa sträcker sig från årskurs sju till nio och är menade för läroplanens dåtida kronologiska arbete samt åren i högstadiet.

Fakta och kontext

Kapitel sju börjar med momentet tro och liv i äldre tid och lägger en grund utifrån världens första etablerade religion. Kapitel sju behandlar även bibeln med rubriken "världens mest lästa bok" och underrubrikerna som betonar landet Israel samt Jesus.⁸⁷ Kapitel åtta behandlar kristendomen utifrån den katolska, ortodoxa och protestantiska kyrkan ur ett kronologisk

⁸⁶Häger, Bengt Åke (1986) s.227

⁸⁷Berg, Leif & Husén, Lennart (1998) *Religion och liv 7-9*. Natur och kultur, Stockholm s.2

perspektiv. Sista landar kapitlet i Sverige och den svenska religiositeten. Här får vi även möta andra livstolkningar.⁸⁸ Sista kapitlet får vi möta de övriga världsreligionerna, och islam.

Berg och Husén börjar kapitlet om islam i en skolklass med arabiska pojkar på Västbanken med rubriken "I muslimskt land".⁸⁹ Läsaren får därför kliva in i en brinnande konflikt som går under parollen Israel ockupation av Palestina och Västbanken. Författarna beskriver pojkarnas framtidsdrömmar och framtida yrken samt deras relation och syn på Israels ockupation och styrelse över palestinierna. Först i den sjunde stycket får vi läsa om någon form av religionskunskap. Där pojkarna blir frågade om huruvida konflikten har med religion att göra. Dessa svarar då att "judarna och araber från början är samma folk, även om det var för flera tusen år sedan." Vidare ges en förklaring av pojkarna på hur den politiska diskursen ligger i händerna på Europa och USA.⁹⁰

Berg och Husén börjar vid nästa sida historien om Muhammed och islams grundande. Den bygger upp en dåtida kontext med rubriker som "Mekka - mål för köpmän och pilgrimer", "Ingen ny religion!" och "De första anhängarna". Vidare så innehåller flertalet underrubriker liknelser mellan kristendom och judendomen. Texterna beskriver hur Muhammed, fullt medveten om kristendom och judendomen, hela tiden måste förhålla sig till dessa och deras anhängare.⁹¹

När underrubriken "Islam erövrar världen" kommer får vi först då få möta tiden efter Muhammeds död. Denna inleds med presentationen av Muhammeds efterträdare kaliferna samt hur de, förutom bestämmande över religionen, även var politiska och militära ledare. Boken beskriver hur islams lära och välde, efter Muhammeds död, bredde ut sig "förbluffande snabbt". Hundra år efter profetens död hade araberna erövrat norra Afrika, nästan hela Spanien och trängt ända upp i Frankrike. Detta visas även genom en karta över Islams utbredning. Genom kartbilden på islams expansion så beskrivs det att Spanien var under 700 år under arabiskt styre och att palatset Alhambra är idag ett av Spaniens mest populära turistmål.

Under islams erövringar beskrivs det även hur muslimerna visade särskild respekt för vad

⁸⁸Berg, Leif & Husén, Lennart (1998) s. 122

⁸⁹Berg, Leif & Husén, Lennart (1998) s.262

⁹⁰Berg, Leif & Husén, Lennart (1998) s.262

⁹¹Berg, Leif & Husén, Lennart (1998) s.265-267

boken kallar "Bokens", dvs. Bibelns folk". Det vill säga kristna och judar.⁹² De fick stor frihet att utöva sin religion, trosuppfattning och lära. Både genom att utöva religionen och genom praktiska inslag som gudstjänster i kyrkor och synagogor. Boken ger exempel på kristna och judiska folkgrupper som Egypten, Syrien och Irak behållit sin tro i en omgivning som under 1300 år präglats av islams tro och lära.⁹³

I slutet av islamkapitlet så beskrivs islam utifrån moderna perspektiv och genom underrubriken "Islam och politik". Här betonar man moderna schismer som Israel, Kuwaitkriget och Iran men inleder kapitlet med att beskriva hur Islam fått allt större betydelse i världspolitiken. Framförallt under vårt århundrade och med benämningen att Islamska länder, som tidigare varit underkuvade av europeiska kolonialmakter har blivit självständiga.⁹⁴

Språk

Språket i *Religion och liv* är av modernare karaktär. Texten i början är skriven i intervjuform och betonar islam ur ett positivt språkbruk. Det känns som att författarna vill försvara de fördelar med islam ur ett västerländskt synsätt, i slutet jämförs även muslimska länder med Sverige. Vidare är platsen Palestina och konflikten mellan Israel.

När boken beskriver islam utifrån ett religionshistoriskt sätt så använder man mycket adjektiv kring beskrivningen av Muhammed, både ur en positiv och negativ bemärkelse. Han var exempelvis en "lärd", "klok" och "allvarlig" man tillika som han var "förvirrad och förskräckt" samt att han "kanske helt enkelt höll på att bli galen?".⁹⁵

Religion och liv har förvånansvärt mycket text och information om de religionerna som den behandlar, islam lika så. Den är även i stundom kritisk mot vissa aspekter av islam, då sett ur ett modernare och europeiskt perspektiv.

9.4.2. Historia

Historia för högstadiet är skriven av Öhman och är indelad i tre kapitel. Boken är inkluderad i

⁹²Berg, Leif & Husén, Lennart (1998) s. 268

⁹³Berg, Leif & Husén, Lennart (1998) s. 268

⁹⁴Berg, Leif & Husén, Lennart (1998) s. 284

⁹⁵Berg, Leif & Husén, Lennart (1998) s. 265 & s.267

en serie läromedel med beteckningen SAMS. Dessa inkluderad hela SO för högstadiet, med andra ord högstadieämnena samhällskunskap, historia, religion och geografi.

Fakta och kontext

Boken har tre övergripande rubriker för varje kapitel. De forntida kulturerna, Europa grundlägger sin ledarställning och det Europeiska världsherraväldets tid.⁹⁶ Vi möter vår frågeställning i det förstnämnda kapitlet under rubriken ”Araberna” som har tre underrubriker ”Arabernas erövringar”, ”Det arabiska riket” och ”Turkarna”. Vi börjar i det förstnämnda.

Kapitlet inleds med en kortare kontextförklaring där Muhammed inte bara nämns som grundaren för den nya världsreligionen islam, utan även som ”krigare” vilken erövrade hela Arabien samt enade många av de arabiska stammarna. Stycket avslutas med att man kan läsa mer om detta i avsnittet om religionskunskap (läroboken i samma serie).

Muhammeds efterträdare, vilka beskrivs som ledare, kallades kalifer. Dessa fortsatte krigen utanför Arabiens gränser, vilket boken nämner passade bra med profetens förkunnelse. Detta beskrivs med att Muhammed hade fått en befallning, genom en uppenbarelse från Allah, att föra ett heligt krig mot de otrogna (alla icke-muslimar). Boken beskriver även att ”Muhammed hade också lovat att det säkraste sättet att komma intill paradiset var att stupa i ett sådant krig”.⁹⁷ Islams fiender och dess geografiska placering vid denna tid var det östromerska riket och det persiska riket. Dessa två bittra fiender, som under Muhammeds erövringsperiod hade bekämpat ett långt och blodigt krig. De var med andra ord krigströtta och försvagade. Boken beskriver hur araberna mötte ett försvagat motstånd när de började expandera utanför sina gränser och att efter bara tio år så hade araberna (med kalifen som ledare) krossat perserriket och erövrat hälften av det östromerska riket.⁹⁸

Öhman fortsätter med att beskriva generella orsaker kring arabernas snabba och lyckade erövringar. Dessa är kopplade till militäriska strategier, politiska beslut, sociologiska och religiösa förtryck som gjorde att flera länder såg araberna som befriare. Boken beskriver ”Till skillnad från de kristna var muslimerna toleranta. De tvingade inte någon att gå över till islam,

⁹⁶Öhman, Christer (1995) *Historia för högstadiet SAMS*. Almqvist & Wiksell Förlag AB s.1

⁹⁷Öhman, Christer (1995) s.92

⁹⁸Öhman, Christer (1995) s.93

och inge förföljdes”⁹⁹ Men de betalade en särskild skatt till kalifen, en skatt som boken beskriver var oftast lägre än den som de förut hade betalat.

”Det arabiska riket” börjar med att kortfattat beskriva några historiska slag och truppförflyttningar som araberna gjorde efter Muhammeds död. Inledningen visar också en liten bild över det arabiska rikets erövringar genom en karta. Dessa framryckningar hejdades till slut av Karl Martell som segrade i slaget vid Poitiers (år 732) samt det misslyckade försöket att inta Konstantinopel. Beskrivningen stannar upp ur en kronologiskt historiekontext och betonar kalifernas enorma rike och makten som kommer med detta. Araberna utgjorde en härskande krigarklass men de var få till antal och behövde därför överlåta styret i vissa länder till ämbetsmän av persisk, syrisk och judisk etnicitet. Islam beskrivs även som den religionen som många gick över till då man som muslim slapp betala den skatt som ickemuslimer behövde betala. Öhman beskriver att den värld vi idag kallar för ”arabvärlden” är direkt knuten till kombinationen av kalifernas politiska, religiösa och krigiska förhållningssätt. Samt att de, avslutningsvis, bidrog till det moderna räknesättet och arabiska siffrorna.¹⁰⁰

Efter två sidor som behandlar sagor från den kända Tusen och en natt så hamnar vi i sista underrubriken ”Turkarna”. I detta stycke så beskriver Öhman att arabernas och kalifernas numerära läge i förhållande till sitt stora rike gav upphov till ”utomarabiska” soldater som i slutändan, genom sina ståthållare, gjorde uppror och splittrade det arabiska riket. Osman var den mest kände soldaten som i början på 1300-talet skapade Osmanska riket. Detta rike, och genom sultanen, kommer att framgångsrikt växa sig större och till slut erövra Konstantinopel (som sedermera blir Istanbul) och därmed avsätta den östromerske kejsaren och störta det östromerska riket. Detta rike fortsätter växa genom sultanerna Selim I och Suleiman II och bli främre Orientens mäktigaste rike fram till 1900-talet.¹⁰¹

Språk

Språket i Historia för högstadiet ger känslan av att författaren menar på att vara kort och koncis i sitt språk och lägger inte särskilt stora värderingar i språket. Det som skrivs är faktum och kan kännas lite för vagt i vissa sammanhang. Exempelvis när läsaren i början slungas in i

⁹⁹Öhman, Christer (1995) s.93

¹⁰⁰Öhman, Christer (1995) s.92-93

¹⁰¹Öhman, Christer (1995) s.96

kapitlet om "Arabernas erövringar" där det beskrivs att Muhammeds efterträdare "fortsatte krigen utanför Arabiens gränser, vilket passade bra med profetens förkunnelse."¹⁰²

Araberna beskrivs även med adjektiv som förgyller beskrivningar om krig, konflikt och politik. De var "enastående" och "överlägsen" i fenomen som truppförflyttningar och krigföring.¹⁰³ Språket ger därför intryck av att författaren intresserar sig starkt för makroperspektiv när han ska förklara hur imperium byggs upp och förfaller.

Jämförande

Läroböckerna skiljer sig mycket kring denna studies frågeställning, både i perspektiv och den mängd stoff som behandlar islam efter Muhammeds död. Det förstnämnda är absolut det tydligaste om man jämför böckerna.

Läroboken *Religion och liv* är tydligt en bok av sin tid då den direkt hoppar in i ett tydlig ställningstagande kring islam som religion. Islam, enligt boken, är en religion kopplat till krig, konflikt och framförallt västerländska fördomar. Dessa fördomar och normer försöker Berg och Husén bryta med inledningen och deras besök på Västbanken. Att redan i inledningen, genom intervjuerna med barnen, klargöra sin ställning och den rådande debatten kring Israel och Palestina, som på något sätt tydligen visar på hur islam ska ses som en världsreligion. Dessutom saknas en liknande inledning i judendomskapitlet, och intervjuer med judiska barn och deras syn på Israels position mot Palestina och Västbanken. Läroboken beskriver även islam utifrån en inkluderande banderoll och förenklar den muslimska religiositeten utifrån ett svensk och västerländskt perspektiv.

Religion och liv återgår till detta perspektiv när den kort behandlar islams expansion efter Muhammeds död med betoningen på hur muslimska erövrare lyckades så bra genom att de var accepterande av judar och kristna.

Återigen ser vi mer om islam efter Muhammeds död i historieboken *Historia för högstadiet*. Den har mer stoff utifrån en historisk kontext och, med stora och förenklade drag, förklarar den muslimska expansionen efter Muhammeds död. Öhman blickar tillbaka och ger ett övergripande perspektiv på ett imperiums tillväxt. Soldater, generaler och arméer som agerar och anpassar sig utifrån en typisk historiebeskrivning. Öhman betonar även att araberna var

¹⁰²Öhman, Christer (1995) s.92

¹⁰³Öhman, Christer (1995) s.93

toleranta och gav därför en religiös förtur i erövringssyfte, bland annat för att de i många fall ansågs vara befriare.

Läroböckerna i religion och historia liknar varandra på det att islam måste kontextualiseras i den samtid som böcker är skrivna inom. Böckerna försöker motverka islamofobi och fördomar mot islam, vilket i efterhand är tydligt och inte särskilt objektvt.

9.5. Perioden 2000-2010

Till denna period har jag använt mig av följande läromedel:

- Berg, Leif. (2004) *Religion och Liv 9 - Elevbok*. Natur och Kultur. Stockholm
- Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) *Levande historia 7-9 - Elevbok*. Natur och Kultur. Stockholm

9.5.1. Religion

Religion och liv 9 är från serien *SOL 3000* och är uppdelad efter två teman, "Världens religioner" och "Fri att tänka själv". Det förstnämnda är grundkunskaperna som är uppdelade efter varje religion. Det andra betonar begrepp som tvång, val och frihet och är utformad efter kursplanen med tanken att eleverna ska ha grundkunskaper i världsreligionerna. Detta är ämnat att täcka kursplanens delar som inte tar avstamp i specifika religioner.

Fakta och kontext

Religion och liv börjar med rubriken "Islam – under Guds vilja" att beskriva en muslimsk kvinna i Sverige. Efter att boken belyser frågor som familj, bön och allmänt hur det är att vara muslims kvinna i Sverige så får vi, först fyra sidor in, läsa om islams grundare.¹⁰⁴

Vi möter den geografiska platsen arabiska halvön och Muhammeds tidiga år. Platsen han befann sig på och verkade var Mekka, en helig handelsstad. Mekka beskrivs som en berömd handelsstad och med sitt kända tempel så samlades pilgrimerna för att offra djur och be till

¹⁰⁴ Berg, Leif. (2004) *Religion och Liv 9 - Elevbok*. Natur och Kultur. Stockholms.426-429

olika gudar.¹⁰⁵ Vidare följer profetberättelsen där Muhammed, trots sin tvekan, till slut blev grundaren av islam. Berättelsen är fylld med tvivel och tankar om galenskap och svårigheterna att skilja på drömmar och verklighet. Denna berättelse är en dialog mellan Gud, Gabriel och Muhammed. Uppenbarelserna fortsatte resten av Muhammeds liv och skrevs senare ner i Koranen, trots att Muhammed ”anses ha varit analfabet och kunde alltså varken läsa eller skriva.”¹⁰⁶

Det som följer efter islam under profeten är underrubriker med namnen ”Muslim – den som underkastar sig”, ”Bibels profeter var muslimer” och ”Islam skiljs från judendomen”. Den sistnämnda handlar om hur judendomen förhöll sig till den nya religionen islam. Boken beskriver hur Muhammed var förvånad hur de inte accepterade honom som Guds profet, då han var mycket större än Mose, Jeremia och andra profeter i Bibeln. Denna konflikt som betonar judarnas syn på hur Muhammed borde lära sig vad Bibeln verkligen berättar innan han kritiserar den. Det var också nu som Muhammed fick nya uppenbarelser, där Gud fördömer judarna för att de inte tror på Guds profet. Samt att han bytte vilken riktning som troende vänder sig mot under bönen från Jerusalem till Kaba i Mekka.¹⁰⁷ Detta var en, enligt boken, en brytpunkt för Muhammed. Han hade tidigare känt ett nära släktskap med den tro som judar och kristna hade. Det var enligt honom samma lära och eftersom judarna inte ville tro på hans uppenbarelser så blev han alltmer kritisk mot dessa. Så småningom ledde detta till att islam blev en ny och självständig religion. Dock betonar boken att Koranen lär ut att man ska visa särskild respekt för ”Bokens folk”.¹⁰⁸

Vi möter senare underrubriken ”Muhammed – Arabiska halvöns härskare” och ”Islam erövrar världen”. Här är vi lära oss att Muhammed blev både Medinas andlige och världslige ledare. Han skapade ett samhälle där kvinnorna fick det bättre ställt. lag och ordning blev allt viktigare. Vi får läsa att Muhammed inte bara visade sig vara en populär ledare utan var även en duktig härförare. Han tog sina krigare ut och anföll karavaner och besegrade sina fiender i snabba krigståg.

Efter Muhammeds död och hans lyckade expansion så gavs makten till hans efterträdare. Kaliferna var både religiösa, politiska och militära ledare av riket. Dessa, tillsammans med

¹⁰⁵ Berg, Leif. (2004)s. 430

¹⁰⁶ Berg, Leif. (2004) s.431

¹⁰⁷ Berg, Leif. (2004)s.433

¹⁰⁸ Berg, Leif. (2004) s.433-434

islams ”lära och välde” breddade ut sig förvånande snabbt och hundra år efter profetens död hade araberna erövrat norra Afrika och nästan hela Spanien. Österut sträckte sig islams och arabernas makt ända bort till Indien.

Boken betonar efteråt hur islams kultur och lärdom började blomstra i de erövrade länderna. Det beskrivs hur européerna var, under denna period, länge ”okunniga och efterblivna” i jämförelse med araberna. ”Bokens folk”, judar och kristna, fick dock stor frihet att utöva sin tro och hålla gudstjänster i sina synagogor och kyrkor. I Egypten, Syrien och Irak i arabvärlden fick många judiska och kristna grupper behålla och utöva sin tro i över 1300 år.¹⁰⁹

Vidare får vi bekanta oss med begrepp som ”Koranen – boken från Gud”, ”Att leva som muslim” samt de ”vanliga” beskrivningar och kapitel om islam. Vi hittar i slutet på kapitlet om religionen en kortare benämning om muslimska länders relation med europeiska kolonialmakter och deras självständighetskamp.¹¹⁰

Språk

Språket i *Religion och liv* ger intrycket av ett modernare språkbruk. Vissa ordval, begrepp och meningsuppbyggnader kan sticka ut i. Ofta är detta adjektiv som exempelvis den ”Store profeten” som ”förvandlade Arabien”. Språket och ordvalen är ofta rakt på sak och kan förstärka meningarna och det som beskrivs. Detta känns ibland udda eftersom bokens beskrivningar och val av underrubriker ger intryck att försvara islam utifrån ett västerländskt synsätt. Detta blir även extra tydlig eftersom boken hoppar mellan beskrivandet av islam ur en historisk kontext till hur den förhåller sig i moderna termer.

9.5.2. Historia

Levande historia 7-9 är uppdelat i tre olika stora tidsepoker. Dessa är ämnade för varje årskurs i högstadiet. Boken går kronologiskt och börjar därför med att människan blir bofast och avslutar med modern historia. ”Araberna” hittar vi första epoken. Boken hävdar också att varje epok och underrubrik kopplas ihop med en röd tråd. De skriver såhär: ”Röda tråden påminner till exempel om att framsteg som gjordes av grekerna betydde mycket för

¹⁰⁹ Berg, Leif. (2004) s.434

¹¹⁰ Berg, Leif. (2004) s.454

romarna.”¹¹¹

Fakta och kontext

Levande historia 7-9 börjar att beskriva den geografiska platsen Arabiska halvön. Här får vi möta ett handelsrike som kretsar kring köpmän och handlar omkring små statsstater. De som levde här och de som först fick namnet araber var folkstammarna med samlingsnamnet beduiner. Tiden beskrivs som orolig då beduinstammarna, som var nomader, krigade mycket med varandra och plundrade de omkringliggande städerna.¹¹²

Kontexten följs upp med underrubriken "Profeten Muhammed" där det beskrivs kort om profetens bakgrundshistoria och betydelsen av "en gud: Allah." Den beskriver Mecka och Medina samt Muhammeds predikande om den nya religionen. Berättelsen fortsätter med grundandet av islam och de öppna strider som Muhammed mötte mot de rika köpmän som befann sig i området. Trots allt motstånd så kom Muhammed ut ur stridigheterna som segrare. Han tog tillbaka Mecka och allt fler samlades kring islam, profeten Muhammeds lära.¹¹³

Muhammeds lära, beskriver boken, var inte en ny religion utan själva grundidén att det bara finns en gud fanns redan. Judendomen och kristendomen fanns redan och kallades av muslimerna för "Bokens folk". Muhammed fick genom uppenbarelser höra ärkeängeln Gabriel läsa högt ur en bok, som lades på minnet och dikterades ner i Koranen.¹¹⁴

Efter islams grundande så beskriver boken att Muhammed, efter hans frus död, skaffade ett tiotal hustrur. Dessa kom från olika mäktiga beduinsläkter som på så sätt hjälpte Muhammed. Han var inte bara en helig profet utan (i stycket "Ett enat arabiskt rike") en skicklig politisk ledare och under hans ledning uppstod ett enat arabiskt rike.¹¹⁵

Boken fortsätter med att beskriva kaliferna, de ledare som följer efter Muhammeds död år 632. Namnet betyder ledare och dessa var liksom Muhammed både religiösa och militära ledare. Efter drygt hundra år hade dessa erövrat hela Nordafrika, seglat över Gibraltar sund

¹¹¹ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) *Levande historia 7-9 - Elevbok*. Natur och Kultur. Stockholm s.124

¹¹² Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) s.250

¹¹³ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) s.250-251

¹¹⁴ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) s.251

¹¹⁵ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) s.251-252

och erövrat Spanien.¹¹⁶ Boken ställer sig frågan hur kunde araberna så snabbt bygga upp ett världsvälde? Den jämför med romarna som förde krig i sexhundra år och listar sedan upp två huvudorsaker. Den första var att stormakterna Persien och Östrom hade fört lång krig och därmed tömt ut sina krafter innan araberna angrep. Den andra orsaken var att i stora delar av befolkningen i de erövrade länder inte gjorde motstånd. De var nedtryckta bönder som såg de arabiska erövrarna som en chans till ett bättre liv.¹¹⁷

Vidare beskriver boken i underrubrikerna "Islam blir världsreligion", "Kalifernas välde" och "Handeln" hur det muslimska imperiet växte och frodas, för att slutligen splittras. Islam var en nyckelfaktor i erövringarna och boken beskriver hur härskaren var samtidigt politiske ledaren och Allahs ställföreträdare på jorden. Detta jämförs med de dåvarande kristna rikena som skiljer på kungar eller kejsare och kyrkans högste ledare. Arabiska köpmän och den handel de förde med sig spred inte bara ekonomin utan även språket. Arabiskan, som islam förmedlade sina budskap genom, var Guds språk och fick inte översättas. På så sätt spred sig den arabiska kulturen enklare.¹¹⁸

Under kalifernas ledning erövrades väldiga områden. I Damaskus, där tidigare assyrier, perser och romare hade härskat, byggde kaliferna stora palats. Damaskus blev huvudstaden i arabväldet. Dock splittrades riket på 750-talet till flera riken med egna kalifer och blev sedermera *kalifat*. Religionen och det arabiska skriftspråket förenade denna islamiska värld och araber som kom från Arabiska halvön tillhörde medelklassen.¹¹⁹

Efter beskrivningen om det islamiska imperiet uppkomst och fall så kommer ett kapitel om "Vetenskapen". Här får vi läsa om fenomen som läkekonst, siffersystemet och vetenskapen som araberna uppfann (genom att bland annat studera grekerna) och lämnade vidare till resten av världen. Boken beskriver även att alla dessa framsteg och läkekonst var till för de rika. De flesta sjuka på landsbygden och i städerna fick inte ta del av detta.¹²⁰

Sista kapitlet handlar om handeln och "arvet från araberna". Det förstnämnda beskriver "basaren" som stadens centrum. Här frodades handeln, tjänster och exotiska varor. Då profeten själv hade varit köpman ansågs det fint att vara handelsman. Boken skriver att en

¹¹⁶ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) s.252

¹¹⁷ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) s.252

¹¹⁸ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) s.253

¹¹⁹ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) s.253

¹²⁰ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) s.254-255

man som exempelvis var lärare och expert på Koranen samtidigt vad storköpman, detta ansågs inte ovanligt.¹²¹

"Arvet från antiken" handlar om allt vi tagit över från greker och romare: demokrati, konst, vetenskap och teknik, litteratur och teater." Så beskriver boken nästa stycke och fortsätter med att beskriva det arv vi fått från den islamiska kultur som beduiner och stadsbor på den Arabiska halvön började bygga. Beskrivningen inkluderar arabiska översättningar från antika grekiska texter samt de handelsvägar över haven som araberna skapade.¹²²

Osmanska riket nämns i slutet på kapitlet om första världskriget under rubriken "En ny Europakarta". Det enda som nämns är att riket, styrt från Turkiet, hade försvunnit helt efter kriget.¹²³

Språk

Levande historia använder sig av ett modernt språkbruk och använder inte särskilt svåra ord i sitt språk. Meningarna och ofta korta och innehåller bara det väsentliga för att ge en beskrivande bild. Boken är fylld av begrepp som skrivs med kursiverad stil, dessa förklaras alltid innan eller direkt efter. Ibland sticker vissa ord och begrepp ut, exempelvis i början när araberna beskrivs som ett "obetydligt folk" när vi först möter dem i historien.¹²⁴ Förenklingar av ord syns också i texten. Order muslim förklaras som "Ordet betyder att en människa helt och kärleksfullt lyder gud. Den som gör det är *muslim*"¹²⁵

Jämförande

Religion och liv börjar med att beskriva, genom intervju, en muslimsk kvinna i Sverige. Några sidor in i kapitlet om islam börjar författaren skriva om själva religionen islam utifrån tidigare förhållningssätt. Kvinnornas roll inom islam har i tidigare böcker kommit i slutet av kapitlet.

¹²¹ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) s.256

¹²² Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005)s.257

¹²³ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) s.466

¹²⁴ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005)s.250

¹²⁵ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) s.251

Till skillnad från att beskriva kvinnans roll inom islam ur ett modernt perspektiv så förklarar *Levande historia* kvinnans roll inom islam ur ett historiskt perspektiv, hur det var förr.

Religion och liv jämför, likt *Levande historia*, islam med judendomen och kristendomen. Islam betonas som en religion som uppkommit från judendomen, och att det inte var en självständig religion för ens Muhammed fördömde judarna efter att de inte tagit honom på allvar. Boken beskriver reaktionen från judarna som att Muhammeds "påståenden bara var virrigt och okunnigt prat."¹²⁶ Som en protest vänder han riktningen under bönen till Mecka från Jerusalem.

I *Levande historia* så betonas det hur islam kom från judendomen och kristendomen. Dock förklaras det tidigt hur islam, till skillnad från de andra två religionerna, kom tillsammans med ett imperium. Detta beskrivs med "något sånt rike hade aldrig funnits tidigare".¹²⁷ Muhammed får titlar som "den store profeten" och "militärledare" i historieboken, dessa dyker upp mycket mer och oftare än i religionsboken. Orsakerna kring islams expansion förklaras mycket mer än i tidigare böcker. Dessa dyker upp sporadiskt och ger en täckande bild av hur expansionen växte så snabbt som den gjorde. Detta är även den första gången i denna studie som det verkligen får utrymme. *Levande historia* ger också ett klassperspektiv och problematiserar kring det islamska imperiets vetenskap. Boken betonar hur duktiga araberna var och vilka vetenskapliga och akademiska framsteg som uppnåddes men att det var en väldigt exklusiv minoritet som fick ta del av denna. Dock kommer dessa förklaringar och underrubriker med en tydlig exotifiering där betoningen ligger på hur häpnadsväckande upptäckter och innovationer som araberna lyckades åstadkomma.

Språket i båda böckerna är, som tidigare nämnt, enkelt och begreppen förklaras innan eller direkt efter.

10. Diskussion

Det jag ville åstadkomma med denna studie var hur läroböcker för grundskolan, i både religion och historia, framställer islams expansion efter profetens död fram till osmanska rikets fall. Studien ville även se hur läroböckerna i respektive ämne lägger fokus på islam ur en kunskapsförmedlande kontext. Vad som finns med, presenteras, tas upp, får utrymme och problematiseras. Detta har även gjorts med att fånga språkbruket i varje lärobok samt med de

¹²⁶ Berg, Leif. (2004) s.433

¹²⁷ Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) s.252

teoretiska hjälpmedel och frågorna som jag ställer mot varje bok.

Studien har varit intressant att göra och som blivande lärare i båda ämnen så har den verkligen öppnat mina ögon kring hur mycket en skildring av en världsreligion kan ändras bara över några år. Jag blev också förvånad hur pass mycket det skiljer mellan religionsämnet och historieämnet i läroböckerna. Vad som anses vara religionshistoriskt och inom ämnet historia är faktiskt något som inte en enda lärobok frågade sig. Men vad är rimligt att kräva av religions- respektive historieböcker för grundskolan? En lärare på universitetet sa en gång till min klass att inom vetenskapen är det lättare att riva ner än bygga upp. Detta gäller även fallet för denna studie. Man måste konstant påminna sig om vilka ramar författarna inom läroboksproduktionen måste förhålla sig mot. De har ett begränsat utrymme att beskriva det som ska beskrivas. Hur ska du förmedla en världsreligion som islam på 10 sidor som gör alla muslimer tillfreds? Det är nog en omöjlig uppgift. Vidare måste författarna skriva på ett pedagogiskt och koncist sätt och löper då risken att ge en förenklad och generaliserande bild av ett fenomen som betyder mycket för människor.

Det denna studie har försökt göra är att se till den historiska skildringen kring dessa tankar. Som nämnt tidigare så är en lärobok en sociologisk produkt av sin tid. Den har varit närvarande i så många människors liv och är ibland det enda en person fått lära sig om exempelvis en historisk brytpunkt eller grundtankarna inom en religion. Att då påstå att Koranen är islams heliga bok kanske är mindre problematiskt än exempelvis beskriva profeten Muhammed som en krigsherre som erövrar i Guds namn, eller att kvinnor är underordnade männen.

Jag hoppas att denna studie kommer synliggöra dessa, i många fall farliga, generaliseringar och ge läsaren en inblick i ett kritiskt förhållningssätt mot läroböcker. Även att läroboksförfattare söker sig mot universitet och religionsvetare/historiker och historiker för att få ett synsätt som jag tror får bort vissa av de punkter jag i nästa kapitel kommer beskriva.

Vidare vill jag ge ett slag för fortsatt forskning kring detta där man studerar hur läroböckerna beskriver islam jämfört med judendomen eller kristendomen. Begrepp som disposition, språkval, rubriker och religiositet är intressant. Fokuset och frågeställningen kan man göra om hur det själv behagar men att tanken och teori är densamma. Detta är eventuellt en mycket större studie men något som jag själv tycker är intressant.

11. Resultat

Jag kommer här redovisa generella resultatbaserade strukturer kring kontexten i läroböckerna utifrån religionskunskap och historiekunskap. Först presenteras generella egenskaper hos varje ämne för att senare närma oss strukturella likheter mellan läroböckerna. Sist presenteras ett kärnfullt resultat kopplat till min frågeställning. En återkoppling följer nu.

Frågeställning som utgör studiens kärna är:

- Hur behandlas islams expansion från etableringen av den första församlingen i Medina fram till slutet av det Osmanska imperiet i historieläroböcker respektive religionsläroböcker från åren 1960 till 2010?

Studien vill även belysa följande frågor:

- Vilka fakta förmedlar läroböckerna kopplat till min frågeställning?
- Beskrivning utifrån ett kontextperspektiv. Vad betonar läroböckerna i förhållande till ämnet religionskunskap och historiekunskap sett ur sin helhet?
- Vilket språkbruk använder sig läroböckerna av? Vad synliggörs, vad förstärks och vilka ord förklarar ur ett pedagogiskt syfte?"

Religion

Ett tydligt resultat i denna studie är hur läromedel inom religionskunskapen skiljer sig mer ur ett kronologiskt perspektiv än de inom historieämnet. Trots att materialet i denna studie är taget från olika perioder i vår historia så byter religionsböckerna uppbyggnad, disposition och tankesätt kring hur de presenterar islam mycket tydligare än inom historiekunskapen.

Läroböckerna i religion testar nya tankesätt och presentationsform kring världsreligionen islam. Dessa blir tydliga med presentationsvinklar och underrubriker som exempelvis "Muslim i Sverige", "Familjen" och "Röster från Västbanken". Framförallt om man sätter dessa i förhållande till rubriker som man förväntar sig i religionsläroböcker, som exempelvis "Islams fem grundpelare", "Profeten Muhammed" eller "Koranen - Guds ord".

Detta är även tydligare i nyare läroböcker då de äldre är så pass nya i förhållande till ämnet

religionskunskapens inträde i grundskolan. Vidare så måste även läroböckerna för religionskunskapen presentera ett större ämne (i förhållande till min frågeställning) kopplat till islam. Då historieböckerna oftast har ett till två stycken om grundandet av islam och Muhammed så fyller det flertalet sidor i religionskunskapen.

En vidare synpunkt, även fast rätt uppenbar, är hur språket ändras genom tiderna. Detta ser man framförallt i läroböckerna för religionskunskap. Tidigare läroböcker är fyllda med perspektiv som speglar exotifiering och ett "vi och dem" tankesätt. Islam och "araberna" är något som vi tittar på och studerar utifrån ett kristet och västerländsk tankesätt. Läroböckerna från 60- och 70-talet ger även en sken av hur en lärd akademiker ska försöka förklara hur islam fungerar för "massan".

Läroböckerna i religion har ett problematiskt förhållande till islams expansion och skriver ofta hur Muhammeds relation till "bokens folk" var en positiv sådan. Judar och kristna placeras därför inom islam ur bemärkelsen "de var toleranta mot varandra då, varför kan vi inte vara det idag." Det ger även en inblick i den samhällskontext som boken är skriven inom. Detta är även synligt med observationen att religionsböckerna, ur ett religionshistoriskt perspektiv, börjar med det smala synsättet kring Muhammeds barndom och tidiga liv och slutar i kalifernas erövringar och islams utbredning över världen. Denna kontrast blir stor då läroböckerna inte riktigt förklarar hur detta imperium avslutades, utan hur beskrivningarna helt plötsligt börjar beskriva islam som religion och hur den tar sig uttryck idag.

Historia

Inom ämnet historiekunskap så har min frågeställning varit tydligare med sin närvaro. Dessa läroböcker har fokuserat mer på islams utbredning och spridning ur ett överblickande perspektiv. Islam blev ett imperium efter profetens död och dessa böcker har givit detta ett större utrymme än religionsböckerna. Ett intressant perspektiv är hur mycket (eller lite) som historieböckerna har närmat sig ämnet religionskunskap och beskrivit islam med termer och begrepp från religionsämnet. De flesta böckerna har i denna synvinkel nämnt religionen som ett komplement ur ett erövringsperspektiv, ungefär som ett hjälpmedel när araberna erövrade närliggande länder. Meningar som "Islam var okomplicerat att följa och konvertera till" är inte ovanligt förekommande. Tidigare historieböcker har även kopplat islam mer till individen medans senare böcker sett det utifrån ett större sammanhang. Islam var lyckat ur ett krigiskt

sammanhang då böckerna påpekar att varje soldat som stupade i religionens namn kom till paradiset.

På samma tema är även historieböckerna mycket mer måna om att beskriva, med namn, vilka riken och grannländer som islam attackerade och erövrade.

En återkommande observation är att alla läroböcker inom historia beskriver någon form av "arabisk kultur", ofta i kapitlet efter erövringsbeskrivningarna. Detta kapitel förmedlar det islamska imperiets bidrag till termer som vetenskapen, läkekonsten, arkitekturen och räknesättet. Endast en bok problematiserar kring detta ur ett ekonomiskt perspektiv då alla framsteg högst sannolikt var endast för en liten grupp högt uppsatta människor. Kontrasten mellan islams erövringar och den arabiska kulturen blir synlig då historien ofta beskrivs som en överraskning. Hur ett nomadiskt folk från öknen lyckades erövra så pass mycket land ses som en maffig händelse.

Nämnvärda likheter

Läroböcker inom religion och historia från 1960 till 2010-talet har en del likheter både genom sin disposition, kunskapsförmedlande och kontext.

Det absoluta övergripande fenomenet denna studie har funnit är den genomgående parallellisering mellan islam, judendomen och kristendomen. Denna tar sig uttryck i uppsatsen förhållningssätt mot sina teoretiska grunder där begrepp som exotifiering, islamofobi och eurocentrism återfinns. Dock finner vi en sväng i dessa begrepp under studiens gång. De tidigare läroböckerna (60 till 80-talet) använder sig av judendomen och kristendomen som ett parallellt hjälpmedel för läsaren att förstå islam. Detta kan ske genom ett historiskt perspektiv, så som att Muhammed levde sida vid sida med judar och kristna. Det kan även ske genom att namnge vissa profeter, händelser eller religiösa texter. När läroböckerna då jämför så sker det nästan alltid med synsättet att judendomen och kristendomen "var först" och att islam är en produkt av den dominerande moderna västerländska religiositeten.

De nyare läroböckerna (90 till 2010-talet) jämför även islam med judendomen och kristendomen men på ett mer besläktat sätt där syftet är att "sudda ut" gränser mellan religionerna. Begreppet "Abrahams barn" är återkommande och vill mena på att alla tre världsreligioner är nära släkt med varandra. Detta kan ses som en samhällskontext där mycket

oro och missförstånd kring de olika religionerna framstår, och då framförallt västvärldens syn på islam. Detta kan ses som ett försök till att motverka islamofobi.

Vidare så vill jag även nämna likheten kring en tydlig linje i respektive ämne och som även är synlig över tid. Linjen kan liknas med ett stort hopp i de olika kapitel om islam och syftar till det muslimska imperiets storhetstid och den kultur och vetenskap som återberättas. Alla böcker har, i olika mängd, beskrivit vad araberna tillförde historien. Detta blir först en slags motvikt mot ett krigiskt islam, till ett kulturellt och vetenskapligt sådant. Det är allt från räknesättet, vetenskapen, kulturen och arkitekturen. Med hoppet syftar jag då till att efter beskrivningarna om alla dessa stordåd så slutar historien abrupt och islam går in i något slags historiskt och religiöst mörker. Vissa böcker nämner osmanska imperiets fall efter första världskriget men alla saknar århundraden av islams historia. Historietidslinjen ses därför som icke komplett då den generellt går från snabba och enormt lyckade erövringar till kulturen och vetenskapen, till rubriker som exempelvis "islam idag" eller "ett modernt islam".

Det är även detta hopp som finns tydligt i både religions och historieböcker, och framförallt kring moderna sådana. Här ser man ett tydligt "vi och dem" tänk då böckerna beskriver hur gamla muslimska länder ofta tenderar (efter osmanska rikets fall) gå mot modernare och mer sekulariserade tankar, som vi i väst förespråkar.

Frågeställning

Utifrån resultaten ovan så kommer jag nu ripostera studiens första frågeställning, som varit följande:

- Hur behandlas islams expansion från etableringen av den första församlingen i Medina fram till slutet av det Osmanska imperiet i historieläroböcker respektive religionsläroböcker från åren 1960 till 2010?

Islams expansion behandlas olika i respektive ämnes läroböcker. Största skillnaderna och resultaten är följande för både ämnena:

- Islams expansion får nämnvärd mycket mer plats och utrymme inom ämnet historia och dess läroböcker än religionsböckerna.

- Tidsskillnaden mellan läroböckerna är inte alls tydlig i förhållande till min frågeställning.
- Båda läroböcker inom religion och historia tenderar att beskriva islam utifrån två aspekter. Islams expansion i förhållande till "arabernas" kultur och vetenskap för att senare göra ett tidsmässigt hopp fram till islam i modernt perspektiv.
- Respektive läroböcker i både religion och historia jämför med judendomen och kristendomen. Detta blir tydligare ju längre bakåt i tiden man studerar läroböcker. Dessa jämförande ändrar även retorik, ju äldre böcker så används judendomen och kristendomen som en grundplattform för att förstå islam. Medans senare böcker använder dem för att visa på likheter mellan de Abrahamitiska religionerna.

12. Litteraturförteckning

Tryckta

- Gardell, Mattias (2011) *Islamofobi*. Leopard förlag, Stockholm.
- Hartman, Sven G (2000) *Hur religionsämnet formades: Livstolkning och värdegrund : att undervisa om religion, livsfrågor och etik*.
- Härenstam, Kjell (1993). *Skolboks-Islam. Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis
- Juhlin Svensson, Ann-Christine (2000) *Nya redskap för lärande : Studier av lärarens val och användning av läromedel i gymnasieskolan*. Diss. Stockholm : Universitet
- Karlsson, Klas-Göran. (1998) "Den svenska historiedidaktiken och den dubbla historiska paradoxen" i Hans-Albin Larsson (red). *Historiedidaktiska utmaningar*
- Larsson, Göran (2006). *Muslimerna kommer: tankar om islamofobi*. Göteborg: Makadam
- Lpo 94 (2002) *Lärarens Handbok*. Stockholm: Lärarförbundet.
- Masuzawa, Tomoko (2005) *The Invention of World Religions*. Chicago : University of Chicago Press
- Neuendorf, Kimberly A. (2017) *The Content Analysis Guidebook*. Los Angeles : SAGE, 2. ed.
- Otterbeck, Jonas & Bevelander, Pieter (2006). *Islamofobi: en studie av begreppet, ungdomars attityder och unga muslimers utsatthet*. Stockholm: Forum för levande historia
- Said, Edward W (1997). *Orientalism*. Stockholm: Ordfronts förlag
- Said, Edward W. (1980). *Orientalism*. 1. ed. New York: Pantheon Books
- Statens Offentliga Utredningar (SOU) (1996). *Krock eller möte – Om den mångkulturella skolan*. Stockholm: Skolkommittén.
- Sundström, Erland & Zachrisson. (1968) *Religionskunskap för gymnasiet*. Läromedelsförlagen, Svenska Bokförlaget.

Läroböcker

Kronologisk ordning

- Carlberg, Gösta (1963) *Icke kristna religioner i vår tid : Texter och skildringar. Läsebok för grundskolans högstadium och motsvarande skolformer*. Stockholm: Bonniers förlag.
- Ander, Gunnar & Rudvall, Göte (1967) *Historia för årskurs 9*. Stockholm: Bonniers förlag
- Parrinder, E.G. (1971) *Religioner i vår tid : En bok om nutida världsreligioner*. Gummessons Läromedel. Offset AB Falköping
- Kahnberg, Alf. Lindeberg, Gösta. Ottosson, Sven & Sjöstedt, Lennart. (1973) *Genom tiderna*. Högstadiet C. Gleerups Bokförlag, Lund
- Husén, Lennart. Berg, Leif. Skrutkowski, Karin (1982) *Religion och liv. Högstadiet*. Natur och Kultur, Stockholm
- Häger, Bengt Åke (1986) *Följ med genom tiderna. SO Historia. Högstadiet*. Dialogos AB och Lidman Productions AB
- Berg, Leif & Husén, Lennart (1998) *Religion och liv 7-9*. Natur och kultur, Stockholm
- Öhman, Christer (1995) *Historia för högstadiet SAMS*. Almqvist & Wiksell Förlag AB
- Berg, Leif. (2004) *Religion och Liv 9 - Elevbok*. Natur och Kultur. Stockholm
- Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars & Husén, Lennart (2005) *Levande historia 7-9 - Elevbok*. Natur och Kultur. Stockholm

Elektroniska källor

- Riksarkivet. *Grundskolan införs*.

<https://riksarkivet.se/grundskolan-infors> (hämtad 2017-06-05)

- Religionsfrihet - Riksdagen

http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/religionsfrihetslag-1951680_sfs-1951-680 (2017-05-17)

- Orientalism

http://www.tobiashubINETTE.se/orientalistik_2.pdf (hämtad 2017-06-13)

- Nationalencyklopedin

<http://www.ne.se.ezproxy.its.uu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/didaktik> (2017-05-19)